

ՀԱՄԱՐԱԻՐԵՐ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ ԺԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

10 ԿՈՊԷԿ

ԼՈՅՍ Է ՏԵՎՆՈՒՄ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

10 ԿՈՊԷԿ

ՌԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ՝ առեկան 2 բարի կէս արուան 2 ռ. 50 կ. Բարեկործան ընկերութեան անդամներէ, հայ զգալոցներէ, ուսուցիչներէ և հասարակական հիմնարկութեանց համար՝ առեկան 3 ռ., կէս արուան 2 ռ. Արաստանան՝ առեկան 5 ռ. կէս արուան 3 ռ.

ԽՄԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ Թիֆլիս, Արաստադեան հրապար. № 7.
Հեռախոս № 29.

Գրասի հասցէն.— Тифлисъ, „Амбавабери“. Tiflise, Rédaction du journal „Hambavaberi“.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ապրիլ 10 Կոպ.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւանան ժամի 10—2 բայի կիրակի և տան քրեքից, Տղադրելու ուղարկում ձեռագրերը կարող են ենթարկուել փոփոխման և կրճատման.

Տղադրութեան համար անդամար ձեռնարկում ձեռ յօդուածները պահւում են վճարման իրաւունքով, իսկ փոքրիկն անմիջապէս պնդացում.

Տղադրութեան համար անդամար թղթակցութեանց և յօդուածների աթիւ խմբագրութիւնը պարտաւոր չի համարում գրուած բացատրութիւններ առաւ.

ԿՈՎԿԱՍԻ ՆԱԽԿԻՆ ՓՈԽԱՐՔԱՅ ԿՈՄՍ Ի. Ի. ՎՈՐՈՆՑՈՎ-ԴԱՇԿՈՎ Կ. Հ. Բ. Ը-ԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒԱԻՈՐՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄ
† 15 յուլիուսի 1915 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. Երկու սկզբունք. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Կոմս Ի. Ի. Վորոնցով-Դաշկով, Ս. Յարուսիւնեանի. — Հայ փախստականներին օգնող Ֆրանսացոց կոմիտե. — Համառոտ տեղեկութիւն գաղթականութեան ծագման, արդի կացութեան, Հ. Կենտ. Կոմիտէի և Կ. Հ. Բ. Զ-թեան գործունէութեան, Ա. Շաբաճեանի. — Հոգաբարձութիւն փախստական երեխաների համար, Ի. Ջ. Միք. Թումանեանի. — Հանդէս հայ բանաստեղծութեան, Բրիտոյի գասախօսութիւնից Սկայի. — Հայ մամուլի զերը, Մ. Թորգոմեանի. — Թերթեր իմ յիշողութիւններից (Գ. Չմշկեանի մասին) Յ. Տէր-Գրիգորեանի. — Մաղկեփունջ արեան դաշտերից. Մինչև ընդհարումները, Վ. Արմէնի. — Գետա-

կան կեանք. ՄԱՀԱՑՈՒՑԱԿ. Նորայր Բիւզանդացի. — Յովսէփ Աթաբէգեան Ա. Օլթեցեանի. — ՏԱՐԵԳԻՐ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ. — ՔՐՈՆԻԿՈՆ. — Գաւառ. — Հայ գաղութներ. — ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ. Երկու երէց (հայ ու վրացի) Քամալեան Ս. Ի. — Վալերիյ Բրիտոյից (բանաստեղծ.) Գ. Քալաշեանի. — ՄԱՏԵՆԱՅՈՍՈՒԹԻՒՆ. Երաժշտութեան պատմութիւն, գրախօսութիւն Մ. Մատենեանի. — Գրական նորութիւն. — ՄԱՄՈՒԻ. «Թիֆլիսիյ Լիստոկը» «Համարարներ» մասին, ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱՉՄ. — ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. — ՀԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. ՊՈՍՏԱՐԿՂ, ՅԱՅ-ՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՅԱՆԼՈՒԱԾ, Անուանացուցակ ապստամբանների փախստական երեխաների:

ԵՐԿՈՒՍԿԱՅԻՆՔ

Ներկայ անօրինակ պատերազմը համամարդկային մեծ նշանակութիւն պիտի ունենայ, Հեռու է արդեօք նրա վերջը թէ մօտիկ—չեն կարող ասել նոյն իսկ և կռուողները. բայց որ այդ վերջը վճռական և անդառնալի ազդեցութիւն պիտի ունենայ երկրագնդի բոլոր ազգաբնակչութեան համար, — այդ պարզ նկատուած է և այժմից: Միլիոնաւոր մարդկանց գիակաները, տասնեակ և հարիւրաւոր միլիարդներով հաշուող պատերազմական ծախքերը միայն կռուող ազգերի քաղաքական դրութեան հարցը չեն շօշափում: Անկախ այդ մեծ խնդիրներից, պատերազմի ելքը պիտի վերջնականապէս որոշէ և այն արժէքների բախտը, որ մշակել ու հաստատել է մարդկութիւնը հազարաւոր տարիների ընթացքում, արժէքներ, առանց որոնց չէ կարող լինել մարդկային կեանք:

Դրուած է բարոյականութեան հարցը: Այն էլ ոչ միայն հաւաքական բարոյականութեան, ազգերի բարոյականութեան, այլ և անհատական բարոյականութեան, իւրաքանչիւր ատանձին մարդու բարոյականութեան հարցը:

Կենդանական աշխարհում գոյութիւն ունի մի օրէնք միայն — ոյժի օրէնքը: Նրա իմաստով ամեն ինչ, որ ոյժ չունի, ամեն ինչ, որ թոյլ է գիմացինի առաջ, պիտի ոչնչանայ, պիտի ուժեղի որսը գտնայ: Սա գաղանական սկզբունքն է: Եւ մարդկութիւնը, իբրև կենդանական աշխարհի մի ցեղ, հնազոյն ժամանակներից, իր վայրենութեան ամենահեռաւոր խորքերից, գործադրում էր այդ օրէնքը, նրանով էր ապրում: Բայց այդ գաղանային անողորմ ու մահացուցիչ դաւանանքի կողքին դարերի ընթացքում զարգանում ու թեւաւորում է նրա հակառակ, նրան բացասող մի այլ սկզբունք — մարդկայնութիւն: Սա բարձրացնում է տկարի, թոյլ պաշտպանուածի դատը, ոյժի իրաւունքը հրատարակում է միայն անբան գաղանին վայել: Մարդկայնութեան գաղափարի համար մարտնչել են բոլոր մեծագոյն մտածողները, բոլոր օրէնադիրները ամենախորին հնութիւնից սկսած: Մարդ կոչուածը արդէն մի իրաւունք է, որ պաշտպանում է թոյլին ու խեղճին, որ բարձրացնում է բոլոր փոքրերին մինչև համահաւասարութիւն, մինչև եղբայրութիւն: Այս սկզբունքի վրայ է հիմնաւորուած և բրիտանութիւնը: Այս սկզբունք-

ըով է ապրել եւրոպական լուսաւորութիւնը: Վերջապէս այս սկզբունքը յաղթական նշանաբան, նուիրական դաւանանք է դարձել Ֆրանսական մեծ յեղափոխութիւնից սկսած:

Ներկայ պատերազմի մէջ այս երկու սկզբունքներն են կռուում: Ֆրանսական զօրքը, — ասում էր Ֆրանսիացի մի նշանաւոր գիտնական, — այսօր էլ կռոււմ է մեծ յեղափոխութեան գաղափարների համար — ազատութիւն, եղբայրութիւն, հաւասարութիւն: Ֆրանսական բանակի հետ, նշանակում է, նոյն մարդկայնական դրօշակի տակ կռոււմ են և նրա գաշնակիցները — Անգլիա, Ռուսաստան, Իտալիա, հերոսական Բելգիան, Սերբիան:

Միւս կողմը — ոյժի իրաւունքի ներկայացուցիչն է: Գերմանիան, մեծ հումանիստների և փիլիսոփաների հայրենիքը, ընկնելով Գրուսիայի գերիշխանութեան տակ, սկսեց զարգացնել և անհնարին չափերի հասցնել կոպիտ, ոչնչացնող ոյժի պաշտամունքը: Եւրկաթի և արեան քաղաքականութիւնը, «գրահաւորուած բուռնցքի աւետարան» — ահա ինչ օտարափելի անուններ կերտուեցին Գերմանիայում՝ ոյժի իրաւունքը պաշտելու համար, Եսամուլութեան, հաշուի, ամենակոպիտ նիւթապաշտութեան աստուածացումն է այդ, Եւ պետական այդ իմաստութեան համընթաց էր ամբողջ գերմանական գիտութիւնը: Նիցշէի գերմարդը, որին միայն պատկանում է ապրելու իրաւունքը, մինչդեռ թոյլը պիտի տիրանայ, նոյն այդ եռամուր-գաղանային աշխարհայեացքի փիլիսոփայութիւնն է: Նշանաւոր իրաւագէտները տասնեակ տարիներ զատաւորակում էին հասարակութիւնը այն մտքով, թէ պետութեան օգուտների համար կարելի է և պէտք է ստանալոյն անել գաշնադրութիւնները, չք յարգել շէղորութիւնը, և այլն և այլն: Պատահական մի բան չէ, ի հարկէ, որ այսօր բրիտանեայ, բարձր կուլտուրայի տէր և գիտուն Գերմանիայի հետ գաշնակից է Թիւրքիան, մի պետութիւն, որ թէև 500 տարի ապրում է եւրոպական հողի վրայ, թէև պարլամենտական երկիր է, բայց մնացել է միջին-ասիական գաղանային պաշտամունքի հարազատ ներկայացուցիչ և նրա ամբողջ պատմութեան մէջ բառիս բուն նշանակութեամբ մի հատ թել չէր գտնի, որ մարդկայնութեան գոյն ունենար:

Ուժեղ լինելու համար պէտք է ոչ մի միջոց վատ

չընամարելի եւ միջազգային անբարոյականութեան զարհուրելի փաստեր տեսաւ աշխարհը.— Բելգիայի չէզոքութեան զաշնագիրը յայտարարուեց թղթի մի անմիտ պատու, ռումբերի կերակուր դարձրին կուլտուրայի հրաշակերտները, երկնքից կրակ թափեցին խաղաղ բնակիչների գլխին, կին ու երեխայ կոտորեցին, նուէր ջրասոյգ արին և նրանց հետ հազարաւոր անմեղ մարդանց ու երեխաների։ Վերջապէս, ամենազարհուրելին, պատմութեան մէջ չեղածը, չրտեսուածը—հարիւր հազարներով հայեր կոտորելը, որոնց տրեան հեղեղը պէտք է ծանրանայ Վիլիսլմ կայսրի խղճի վրայ և Գերմանիայի պատմութեան ամենաանպատիւ էջերը պիտի կազմէ։

Բարոյականութիւնը միայն անհատների համար չէ, այլ և ազգերի։ Բոլգարիան տիեզերքը սասանեցրեց իր սեպերախտութեամբ Ռուսաստանի դէմ։ 1912 թուին Ֆերդինանդ թագաւորը, պատերազմ յայտարարելով թիւրքիայի դէմ, գրում էր թէ դա խաչի պատերազմն է մահիկի դէմ։ Իսկ այսօր նա եղբայրացած է նոյն այդ մահիկի հետ։ Կարելի պիտի լինէր սպասել, որ զոհէ նուիրական հասկացողութիւնները կրխնայուեն անբարոյական տրարքների մէջ... Իսկ Յունաստանը, որ վատտրար դաւաճանեց Սերբիային...

Այսպէս է ոյժի իրաւունքը գրկածների աշխարհը։ Իսկ միւս կողմը, մարդկայնութեան կողմը.—Ահա մի Բելգիա, պարտքի, ազնւութեան, պատուի նահատակ։ Ահա մի Սերբիա, որ գրկուեց ամեն ինչից, բայց չըզաւաճանեց իր զաշնակիցներին։

Այս երկու սկզբունքներից որը կը յաղթէ.—Ապագայ մարդկութեան երջանկութիւնը այս հարցից է կախուած։ Համաշխարհային պատմութիւնը երկունքի մէջ է...

Մենք, իսկեւս, միշտ մի թոյլ ազգ ենք եղել և միշտ էլ նահատակուել ենք թոյլի, փոքրի իրաւունքների, այսինքն մարդկայնութեան համար։

Եւ կարիք կ'այ ասելու, թէ նւմ կողմը կարող է լինել հայ ազգի համակրանքը...

Ներքին տեսութիւն

ԿՈՄՍ Ի. Ի. ՎՈՐՈՆՅՈՎ-ԳԱՇԿՈՎ

Կովկասի նախորդ Փոխարքայ կոմս Վորոնցով-Դաշկովը վախճանուեց այս յունուարի 15-ին՝ 78 տարեկան հասակում, իր կալուածքում, Սև ծովի ափին, Նորմի Ալուպկա քաղաքում։

Կոմս Վորոնցով-Դաշկովը իրաւամբ համարուում էր Ռուսաստանի ամենախոշոր պետական գէմբերից մէկը։

Հարկաւոր ենք համարում տալ ամփոփ տեղեկութիւններ նրա կենսագրութեան և գործունէութեան մասին։

Կոմսը պատկանում էր ռուսաց ամենահին և յայտնի ազնուականների տոհմերից մէկին. ծնուել է 27 մայիսի 1838 թ.։ Տասն և ութ տարեկան հասակում մտել է Մոսկուայի համալսարանի իրաւաբանական բաժինը, բայց չ'աւարտած անցել է զինուորական ծառայութեան։

60-ական թուականների սկզբում նա զինուորական պաշտօնով նշանակուել է Հիւսիսային Կովկաս, ուր մասնակցել է չէ-

չէնների դէմ մղուող կռիւներում, յետոյ մասնակցել է Թուրքեստանի արշաւանքներին։

Իսկ 1877 թ., երբ ծաղից ռուս-տաճկական պատերազմը, նա նշանակուեց երկու գլխավորայի գլխաւոր և կուում էր Բուլգարքայում, Ռուսչուկի շրջանում։

1881 թ., երբ արգէն պատերազմը վերջացած էր, կոմս Վորոնցով Դաշկովը նշանակուեց պալատական նախարար և 17 տարի վարեց այդ պաշտօնը։ Սորանից յետոյ 1897 թ. նա նշանակուեց Պետական ինտրդի անգամ և այդ պաշտօնում մնաց մինչև 1905 թ., երբ Կայսրը բարեհաճեց վերականգնել Կովկասի փոխարքայութիւնը, և կոմսը հրաւիրուեց այդ պաշտօնն ստանձնելու։ Նոյն թուականի փետրուարի 26-ին Կայսերական հրամանով կոմս Վորոնցով-Դաշկովը նշանակուեց Փոխարքայ և գլխաւոր հրամանատար Կովկասի զօրքերի։ Այս պաշտօնը նա վարեց 10 տարի։

Կոմսը Փոխարքայի պաշտօնով մուտք գործեց թիֆլիս մայիսի 5-ին և ժողովուրդն ընդունեց նրան մեծ փառքով և պատուով։

Երբ 1914 թ. յայտարարուեց մեծ պատերազմը Գերմանիայի և Աւստրիայի, իսկ յետոյ և Տաճկաստանի դէմ, կոմս Վորոնցով-Դաշկովին յանձնուեց գլխաւոր հրամանատարութիւնը Տաճկաստանի պատերազմական ճակատում։

25 օգոստոսի անցեալ 1915 թ. Կայսերական հրովարտակով կոմս Վորոնցով-Դաշկովը հիւանդութեան պատճառով և իր խնդրանքով հեռացաւ Փոխարքայի ու գլխաւոր հրամանատարի պաշտօնից և նշանակուեց լինել Կայսրի մօտ։

Կայսերական հրովարտակի մէջ այդ առթիւ ասուած է հետևեալը.

«1905 թ. ես բարւոք համարեցի Ձեզ նշանակել Խմ Փոխարքայ։ Ձեր խորագոյն ծանօթութիւնը երկրի և երկարատե ու բազմակողմանի գործունէութիւնը ներշնչում էին Ինձ լիակատար հաւատ, որ Ձեր ստանձնած խնդիրները— երկրի մէջ խաղաղութիւն մտցնել, երկրի տնտեսական զրութիւնը բարւոքել, կարգ և կանոն հաստատել— կը կատարէք մեծ յաջողութեամբ։ Ձեր նշանակելուց լետոյ, առաջիկայ տարիների ընթացքում Դուք արգարացրիք Ձեր վրա զրած յոյսերս, որը ես ամբողջովին վերադրում եմ Ձեր առանձին ջանքերին։ Դուք Ձեր բոլոր ընդունակութիւնները և ոյժերը նուիրեցիք միութեան անհրաժեշտ կապ հաստատելու հեռաւոր բազմացեղ երկրի և մեր շայքների միւս մասերի մէջ։»

Հանգուցեալ կոմս Վորոնցով-Դաշկովի գործունէութիւնից, իբր Կովկասի Փոխարքայի, պէտք է ընդգծել գոնեա մի քանի խոշոր գործերը։

Մինչև կոմս Վորոնցով-Դաշկովի Փոխարքայ նշանակուելը և Կովկաս գալը, Կովկասի ամբողջ ազգաբնակչութիւնը, մանաւանդ հայերը, շատ ճնշուած, նոյնիսկ անարեկուած էին ախրահոշակ իշխ. Դուլիցիների բէժիմից։ Հայոց զպրոցները փակուած էին և ևկեղեցական կալուածքները գրաւուած, բազմաթիւ մարդիկ աքսորուած կամ անքում էին բանտերում։

Կոմս Վորոնցով-Դաշկովը, լաւ իմանալով, որ հայերին արգարութեան հակառակ վիրաւորել և հալածել են և որ հարկաւոր է զոհաբոս տալ նրանց, ուստի նախ քան Կովկաս ուղևորուելը ստացաւ Կայսերական հրաման՝ յետ դարձնել հայոց ևկեղեցական կալուածքները և թոյլ տալ հայոց փակուած զպրոցները վերաբացել և նորերը բանալ, որ և կատարուեց։

Նա գալով Կովկաս հանդիպեց ժողովրդական հրդեհի։ Ծնորհիւ պրովոկացիայի, արխանհեղ կոխ էր երկու հարեան ազգերի հայերի ու թուրքերի միջև։

Կոմսը յաջողեց ատանց մեծ խառնութիւնների գիմելու վերջ տալ այդ ամօթալի ու անմիտ կռուին: Նա հրաւիրեց իր պալատը երկու ազգերի ընտրովի ներկայացուցիչներին, կազմեց համագումար: Մի շարք նիստերում պարզուրთ պրոպոզիցիայի կատարած գերը ներսից ու դրսից թուրքերի մէջ: Համագումարի բարոյական հեղինակութիւնը ազդեց թուրք և հայ ազգաբնակչութեան վրայ և ընդհարումները վերջացան: Այդ համագումարը պատմական նշանակութիւն ստացաւ և մի ուրիշ կողմից, երկու ազգերի ներկայացուցիչները միահամուռ ցանկութիւն յայտնեցին Փոխարքային, որ վերջապէս շնորհուի Կովկասին բարձրագոյն դպրոց:

Կոմս Վորոնցով-Շաշկովը համակրանքով վերաբերուեց այս մարքին և շնորհիւ նրա առանձին ջանքերի և եռանդի, ստացուեց Բարձրագոյն թոյլտւութիւն՝ հիմնելու Թիֆլիսում բողոքական տեան դպրոց—պոլիտեխնիկում, որի շինութեան հիմքը մեծ հանդիսով իւր ներկայութեամբ դրուեց 4 մարտի 1914 թ. Հաւաքարի և Նախլուզ քաղաքամասերի մէջ տեղում:

Կոմսը իր կառավարութեան առաջին տարիներէից սկսած զբաղուեց Կովկասում զեմստւո մտցնելու խնդրով և հրաւիրեց ժողովրդի ներկայացուցիչներին մի համագումար՝ Կովկասեան զեմստւոյի նախագիծ մշակելու:

Շատ նշանաւոր տեղ է բռնում հանգուցեալ Փոխարքայի գործունէութեան մէջ և գիւղացիութեան կալուածատէրերից ազատուելու խնդիրը:

Այդ խնդիրը վերջնականապէս լուծուեց յազուտ գիւղացիների: Պետական զանձարանը զնեց կալուածատէրերից այն հողերը, որ մշակում էին գիւղացիք, ապրելով մշտապէս նրանց հողի վրայ և կատարելով որոշ պարտաւորութիւններ, և յանձնեց այդ փողերը գիւղացիներին ի սեփականութիւն, որոնց արժէքը գիւղացիք տարիների ընթացքում մաս-մաս պէտք է վճարեն զանձարանին: Այս կարողագրութեամբ գիւղացիութիւնը իսպառ ազատուեց կալուածատէրերի ճնշումից և անտեսական կախումից:

Վերջապէս ուշադրութեան արժանի է կոմսի աշխատանքը Կովկասեան լեռներով երկաթուղի անկացնելու խնդիրը, որ մեծ դարկ կըտայ Անդրկովկասի առաջադիմութեան, արդիւնաբերութեան, առևտրին և գիւղատնտեսութեան զարգացման, մանաւանդ մեծ նշանակութիւն կունենայ Թիֆլիսի համար:

Իսկ ուղղմական տեսակէտից այդ ճանապարհի կարևորութիւնը ակնհերձ է և ներկայումս մանաւանդ շատ զգալի:

Մինիստրների խորհրդի անդամների ահապին մեծամասնութիւնը այդ ճանապարհի կառուցման ընդդէմ կարծիք յայտնեց, բայց կոմս Վորոնցով-Շաշկովը, շնորհիւ իր իմաստալից պատճառաբանութիւնների և Կայսրի կողմից վայելած վստահութեան և համակրանքի, յաջողեց դրական լուծումն ապուլ:

Կայսրը հրաման տուաւ հետազօտել ճանապարհի ուղղութիւնները և նախապատրաստական աշխատանքներ կատարել, որոնց համար նշանակուեց և գումար պետական զանձարանից: Բայց ներկայ պատերազմը խանգարեց այս և խնդիրը յետաձգուեց:

Հանգուցեալ կոմս Վորոնցով-Շաշկովը մեծ մարդ էր Ռուսաստանի պետական կենտրոնի համար. նրա գործունէութեան զնահատութիւնը ապագայ պատմաբանին է մնում:

Կոմս Վորոնցով-Շաշկովը և նրա ամուսին՝ կոմսուհի Նիկոլա-վետա Անդրէևնան Կ. Հ. Բ. Ընկ. 30-ամեայ յորելիանի ժամանակ, 1912 թ., ընտրուեցին պատուաւոր անդամ Ընկերութեան, և միշտ ցոյց էին տալիս իրենց հովանաւորութիւնը Ընկերութեանը:

Ս. Յարութիւնեան

ՀԱՅ ՓԱՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ՕԳՆՈՂ ՖՐԱՆՍԻԱՑՈՑ ԿՈՄԻՏԷ:

Հայ փախստականների վիճակը, ինչպէս նկատուում է, արտասահմանում մեծ հետաքրքրութիւն է շարժել և կարեկցութեան արժանացել:

Համառաւարելի նախորդ համարներում տեղեկութիւն էր տրուած, որ Անգլիայում և Ամերիկայում կազմուել են ընկերութիւններ, կոմիտէներ հայ փախստականներին նպատելու համար և այդ երկրներից ստացուում են խոշոր գումարներ:

Ամերիկայից նոյնիսկ եկել են ամերիկացիներ՝ կազմակերպելու և անմիջապէս օգնելու փախստականներին:

Այժմ գոհութեամբ պէտք է արձանագրենք, որ հայ փախստականների վիճակը արձագանք է գտել Ֆրանսիայում եւ: Պարիզում կազմակերպուել է մի կոմիտէ՝ օգնութեան ձեռք կարկառելու հայ փախստականներին: Այդ փառքը հաստատուում է հետեւեալ նամակով Թիֆլիսի Ֆրանսական կոնսուլի այս ամսի 19-ին գրուած և ուղղուած Կովկասի Հայոց Բարեպ. Ընկ. Խորհրդի նախագահ պ. Ս. Յարութիւնեանին.

Յարգելի պարոն նախագահ.

Պատիւ ունեմ Ձեզ յայտնելու, որ պ. Ա. Ֆերդինանդ Հերուլը, որ գանձապահն է Վարիզում հաստատուած մի յանձնաժողովի, որի նպատակն է՝ օգնութեան հասնել թուրքերից հալածուած հայերին, ուղարկել է ինձ 3250 ֆրանկի մի գումար, որ նա խնդրել է ինձ այդ նպատակի համար յանձնել Թիֆլիսի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեանը:

Ընդունեցէք, յարգելի պ. նախագահ, իմ խորին յարգանայն հաւատարմքը:

Բերժէրոն

ՀԱՄԱՐՈՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՄԱՆ. ԱՐԴԻ ԿԱՑՈՒԹԵԱՆ. Կ. Հ. Բ. Ը-ԹԵԱՆ ԵՒ ՆՐԱՆ ԿԻՑ ՀԱՅԿ. ԿԵՆՏ. ԿՈՄԻՏԷԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹԵԱՆ*)

Կոմիտէի և Բ. Ը-թեան ամենարեղմաւոր աշխատանքներից մէկը պէտք է համարել ապաստարանները, որոնց կարիքն անշափ մեծ էր, քանի որ հազարաւոր երեխաների ծնողները զոհ գնալով բարբարոս տաճկի և չորի սրին, մեռնելով ծաղցից, ջրաբաց և տարափոխիկ հիւանդութիւններից, թողել էին իրենց զաւակներին անտէր անախրական:

Այժմ կոմիտէն պահում է հետեւեալ ապաստարաններ՝

9	ապաստարան	Դիլիջանում	800	որը
4	»	Թիֆլիսում	600	»
1	»	Նոր-Բայազետում	120	»
1	»	Ղարսում	40	»
1	»	Գանձակում	75	»
1	»	Ղարաբիլիսայում	235	»
1	»	Նախիջևանում	60	»
1	»	Սանահնում	177	»
1	»	Ալեքսանդրապոլում	30	»
1	»	Բզդիբում	110	»

Եզրայրական օգնութեան կոմիտէի հովանաւորութեան ներքոյ գտնուում են,

3	ապաստարան	Երևանում	610	որը
2	»	Էջմիածնում	370	»
3	ապաստարան	Հայոց գիւղում	255	»

Մոսկուայի կոմիտէի հովանաւորութեան ներքոյ,

*) Տես Համալուրդի 24.

1 ապաստարան Աշտարակում 200

Նպաստամատոյցի հովանաւորութեան ներքոյ

2 ապաստարան Քիֆլիսում 115

Միական հոգարարութեան հովանաւորութեան ներքոյ,

1 ապաստարան 60 որբ

Տիկին Քայրեանի որբանոցը, Ղարաքիլիսայում 30 որբ

Ղալարի ապաստարանում 30 որբ, որքան 34 ապաստարանում 3,822 որբ են պատասխարուած, բայց կան բաւական որբեր, որոնք զեռ չեն տեղաւորուած. նրանց համար եւ բացուած են ապաստարաններ Քիֆլիսում, Գանձակում, Նոր-Բայազետում և այլ տեղերում, նոր ապաստարաններ հարկաւոր են, քանի որ անակաւին կայ 2,000 որբ: Բացի Ղալարիլիսայի, Պետրոգրադի և Բազուի որբանոցներից նպաստներ ստանում են Կովկ. Հ. Բ. Ընկ. միջոցով:

Ապաստարանում որբերի վիճակը պէտք է համարել զոհացուցիչ. բոլորն էլ ունին տաք հագուստ, մանճակալ, կերակրուած են օրական 4 անգամ. հիւանդների և թոյլերի սեռերի վրայ առանձին ուշք են դարձնում: Ամեն մի որբանոց ունի կառավարչուհի, օգնականուհի, դաստիարակչուհի, մայրապետներ, սեփական խոհանոց, լուացարան, վաննա: Բացի այդ՝ ապաստարանում երեխաների հետ պարապում են ուսուցիչներ և կամ թէ առանձին բացուած դպրոցներում:

Ապաստարանները ունեն կամ սեփական հիւանդանոց և կամ օգտուում են քաղաքների միութեան փախստականների համար բացած հիւանդանոցներից: Այս դործը կազում է, քանի որ բոլորը չեն օգտուում: Անհրաժեշտ է, որ ամեն մի ապաստարան, որ ունի մինչև հարիւր որբ, ունենայ մէկ ֆելզեր և փոքրիկ հիւանդանոց 10 մանճակալով. իսկ որտեղ որբերի թիւը հասնում է մի քանի հարիւրի—մեծ հիւանդանոց բժշկական լրի կազմով:

Եւ որովհետեւ երեխաների ապաստարանները գտնուում են ազգային հաստատութեանց ձեռքին, ուստի պէտք է փախստականների բժշկա-սանիտարական գործը եւ ամբողջովին անցնի նոյն հաստատութեանց կամ քաղաքային միութեան ձեռքը: Ամեն մի որբի համար կահաւորումը նստում է ոչ պակաս քան 30 ր., իսկ ապրուստը 10—15 ր.:

Կոմիտէն և Բ. Ը-թիւը զբաղուել են փախստական երեխաների կրթութեան հարցով: Բացի են դպրոցներ՝

Թիֆլիսում	ուսուցչական կազմը	11 հոգի
Թիֆլիսի որբանոցներում	»	6 »
Ջալալ-Օղլիում	»	3 »
Գիւլազարակում	»	1 »
Օձանում	»	1 »
Դսեզում	»	1 »
Սանահնում	»	3 »
Նկատերինֆելդում	»	2 »
Բոնիս-Պաշենում	»	1 »
Շնոդում	»	1 »
Շուշի գաւոռում	»	2 »
Նոր Բայազետ քաղաքում	»	2 »
Ներքին Գեօղարայում	»	1 »
Վարի-Աղալում	»	1 »
Ներքին-Աղիամանում	»	1 »
Վերին-Ղարախուխում	»	1 »
Ներքին Քէօլադրանում	»	1 »
Քեարթիքանդում	»	1 »
Ղալարում	»	1 »
Ներքին-Ախտայում	»	1 »
Դիլիջանում	»	8 »
Պոդոքիլիսայում	»	1 »
Դժարիլիսայում	»	2 »
Վերին-Աղզանում	»	2 »
Պաշտարակում	»	1 »
Քարուանսարայում	»	1 »
Աղաջում	»	1 »
Սե-Քարում	»	2 »
Ղարաքիլիսայում	»	2 »
Համամլուում	»	1 »

Ղալարում 1 »
Սպիտակ-գիւղում 1 »
Բէքեանդում 1 »

Ընդամենը 32 վայրում 66 ուսուցիչ և ուսուցչուհի: Բայց այս բոլորը չեն, զեռ բացուած են միւս շրջաններում էլ: Փախստականների դպրոցները երկու նպատակի են ծառայում, ա) տաճկահայ ուսուցիչները աշխատանք են գտնում, բ) փախստական երեխաները հնարաւորութիւն են ստանում կրթութիւն ստանալ: Միայն թէ, պէտք է ասել, որ համեմատած պահանջի հետ ուսումնարանների թիւը չափազանց աննշան է: Դպրոցական տարիք ունեցող երեխաների թիւը հասնում է տասնեակ հազարների, իսկ սովորում են 3000 հոգի:

Փախստական երեխաների կրթական գործը ամբողջովին յանձնուած է հայ ուսուցչական կոմիտէին, որի ներկայացուցիչները մտնում են կենտ. կոմ. կազմի մէջ:

Բացի այդ կոմիտէն բացել է փախստական երեխաների համար Դիլիջանում արհեստանոց-դպրոց՝ 1 հիւանդանոց, 1 հօշկակարութեան և 1 կարուսէթի. Քիֆլիսում 1 կազմարարի և ծրարների դպրոց-արհեստանոց: Այդ դպրոցներում սովորում են 100 աշակերտ և աշակերտուհի:

Այսթթոյ չի եղել փախստականների համար աշխատանք ճարելու գործը եւս: Այդ նպատակով բացել է՝ 1) արհեստանոցներ Քիֆլիսում Դանդակի և Օլգինսկի փողոցներում, որտեղ պատրաստում են անկողին և շորեր. 2) բացել է աշխատանքի բերօ և 3) արհեստանոցներ Դիլիջանում և Ղարաքիլիսայում: Պէտք է ընդգծել, որ այս ասպարիդում չափազանց քիչ քան է արուել, աշխատանքների թիւը հազիւ հազ մի քանի հարիւրի հասնի: Այս գէպում պայմաններն են անտանելի. 1) չկայ աշխատանք, 2) փախստականները հիւժուած են, մերկ. հետեւապէս լաւ աշխատաւորներ չեն կարող լինել. ուստի մեծ գծաւորութեամբ են ներանց աշխատանք տալիս. մի կողմն եւ թողնում նրանց հոգեկան ծանր զրուիւնը, որ առաջացել է ընտանիքի անդամների չի կորստից և անտելի ու սարսեղացիչ արհաւիրքներից:

Խորհանք, երբ խնդիր եղաւ Ալաշկերտի փախստական աշխատաւորներին վերադարձնելու և Տաճկաց Բաւնում և Կիւսալում ապաստանածների անտեսութիւնը վերականգնելու, կոմիտէն այդ վայրերը ուղարկեց երկրադարձական գործիքներ, սերմնացու և 14,000 ո. է տուել այդ նպատակի համար Հայոց Գիւղատնտեսական ընկերութեանը, որի մէջ մտնում են կոմիտէի և Բար. ընկ. երեք անդամ:

Կոմիտէն իր լիազօրի միջոցով մասնակցել է Ղարախ հանդի պատերազմից Քասսում գիւղացիութեան անտեսութիւնը վերականգնելու գործում, պետական միջոցներով, նա իր հաշուով մանրամասն ուսումնասիրել է Սոդանուզի, Պորասանի և Բարգոսի գաւառակների բնակիչների կարիքը և կորուստը առանց ազգի խորութեան և ստանալով պետութիւնից միջոց, բաժանել նրանց սերմացու:

Կոմիտ. և Բ. Ը-թիւը իրենց գործունէութեան ընթացքում փախստականների համար ունեցել են՝

Մուտք մինչև յունուարը 1916 թուականի՝ 646,367 ո. 72 կ., իսկ ելք՝ 591,876 ո. 62 կ.: Նոյն ուղղութեամբ գործել են և գործում են այլ ազգային հասարակական հիմնարկութիւններ՝ Եղրայրական օգնութեան, Բազուի, Մոսկուայի կոմիտէները, որոշ չափով նպաստամատոյց, Հայոց գիւղատնտեսական ընկերութիւնը՝ անտեսութիւնը վերականգնելու գործում: Մինչև 1915 թ. ապրիլ ամիսը գործել են միայն ազգային հասարակական հիմնարկութիւններ. ապա օգնութեան է եկել Կովկ. գլխաւոր կոմիտէն՝ մեծ մասամբ ազգային հիմնարկութիւնների միջոցով. հոկտեմբերին քաղաքների միութեան բժշկա-սանիտարական գործում և կառավարութիւնը իր ղեկաւոր լիազօր գեներալ Թամամշեանի միջոցով, որը գործում է գլխաւորապէս վարչութեան միջոցով:

Ճառք սրտի պէտք է ասել, ինչպէս շեշտել եւս արդի կացու-

բուն՝ մի սիրտանք ունենք միայն, — մամուլը, մարդկային մտքի ու վշտի, խօսքի ու տառապանքի միակ արտայայտող ապարելը:

Շատ ունենք ասելիք, անեղ և սարսափելի լուրեր ունենք հողորդելիք մեր աշխարհին:

Անա՛ թէ ինչո՞ւ. «Համբաւարեր» գոյութիւնը անհրաժեշտ է այսօր մեր մէջը, հակառակ կարգ մը անձերու ինքնասէր տրամադրութիւններուն, որոնց չարամիտ նպատակն է՝ թուլացնել հրատարակողներու ազնիւ եռանդը:

Բայց տարուիլ զխաւորարար քաղաքական կեանքով, ինչ որ ամենօրեայ թերթերը կընեն, ոչ միայն սովորական և անհետաքրքիր պիտի լինի, այլ և կրկնութիւն: Զէ՛ որ թերթը հրատարակող ընկերութիւնը կուտուրական նպատակներն ու ձգտումները կը հետապնդէ ամենէն ասելի:

Ուրախալի է թերթը հրատարակողներու այն բարձր և վեհ գիտակցութիւնը՝ Հայ գրականութեան և արուեստի հանդէպ: Եւ ասա ՊԶ-ի մէջ իրաւամբ շեշտուած է այդ մասին:

«Ամենազարնուրեղի ժամանակներում անգամ Հայը կարողացել է պահպանել իր ազգային ամենամեծ սեփականութիւնը — իր գիրն ու գիրքը: Մենք էլ պարտաւոր ենք մեր նախնիքների կողմից ունենալու:

Մի դարաւոր ճշմարտութիւնը կը գոյանջնէ այս տողերը մեր ականջին: Իրապէս այսօր դադարած է մեր ստեղծագործութեան թափը, մեր հզօր մտքի թռիչքները: Կարող է Հայը ֆիզիքապէս տկարանալ, բայց անոր միտքը — ոչ. անիկայ միշտ կը մնայ կանգուն՝ քանի զեռ գոյութիւն ունի Հայ ցեղի տառապանքը, անոր լուսագոյն բազմաբնիկը...»

Մենք, թիւրքահայերս, ողջունելով «Համբաւարեր»-ի հրատարակութիւնը, կակընկալենք, որ ան կը կատարէ մի շատ կարեւոր — բայց մոռացուած — աշխատանք՝ ծանօթացնել ուսումնայնասարակութիւնը թիւրքահայ մշակոյթին և գրականութեան հետ, որն զգալիաբար տակաւին շատ անձանթ է մնացել սահմանէն ասդին:

Ինչ միտք ունի վշտանալ և արտասուել եղբայրակից ժողովուրդի մը տառապանքներուն վրայ, բայց անձանթ լինել անոր մտքի ստեղծագործութեան և արուեստին հանդէպ:

Անա թէ ինչ մոռացուած պարտականութիւն կարող է կատարել «Համբաւարեր»:

Թորգոմեան

ԹԵՐԹԵՐ ԻՄ ՅԵՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

ԶՄԵԿԵԱՆ — ՀԱՅՐԸ

Դա մի պատկանելի, միջհասակ, լայն միտքով, քաղցրախօս հոգևորական էր, որ քահանայագործում էր Սուրբ Սարգիս եկեղեցում: Նրա շրթունքներից չէր հեռանում «Զան, Զանի, սիրելիս, անուշ Զան» բառերը: Ինձ նման զի՞ մի այլ երիտայ դժուար գտնուէր: Բայց և կատու էի կարում, երբ հայր Զրմըշկեանը դիմում էր ինձ ասելով.

— Կանո Զան, պատուհաս Զան, պատիմ Զան, անուշ Զան, խեղճ կնոջ...

Ես սրտում էի, վաղում էի նրա մօտ, պատկառանքով համբուրում էի նրա աջը, իսկ նա ծոցի զրպանից հանում էր նշխարքը ու ասլիս էր ինձ: Ես երկար մնում էի նրա զրկում ու նայում բարի, համարձակ աչքերին...

Փաստարան Յարութիւն Սարգսեան Զմշկեանը, որ այժմ Դրամատիկ ընկերութեան խորհրդի անգամ է, կրում է իր պապի՝ Տէր-Յարութիւնի անունը, թէպէտ զէմքով նրան շատ քիչ է նմանում:

Հայր-Զմշկեանի մէջքը ուղիղ էր, զլուխը բարձր պահած և այդ գիրքը նա պահում էր և իր մեծաւորի և իր ստորադրեալի առաջ: Նա իր կեցումով կարծես ամենքին հասկացնում էր, որ ինքը

ոչ ոքից ամաչելու կամ վախենալու պատճառ չունի. որ ինքը մի շմարիտ, անկողմնապահ, անաչառ և անկաշառ սպասաւոր էր իր եկեղեցու, իր Քրիստոսի:

Նա իր որդոց ներշնչել էր սէր գէպի հայութիւնը, գէպի հայոց եկեղեցին և ես համարձակ կարող եմ ասել, որ Գէորգ Զրմըշկեանը և նրա եղբայրները երբէք անաստուած չեն եղել...

II

ՄԵՆԻՔԸ ԿԵՌԱԾ, ԲԵՐԱՆԸ ԲԱՑ

Ես յիշում եմ Գէորգ Զմշկեանին այնպէս, ինչպէս նա իրան նկարագրել է իր յիշողութիւնների սկզբում: Ծննդաբիւթ որ նա, թուրք ձիգ կախում, թըրքիկացեաց, խթանները (չափոնները) զընկզընգացնող, բարձրահասակ մի երկրաչափ էր, մի փայլուն սպայի տիպար, որը զցեց սպայի զգեստը, փոխեց նրան սև սիւր-սիւկի ու մաւա զրկանքների, տանջանքների և արամարանքի ծովը, որպէս զի ծառայէ հայ բեմին, հաստատէ և հիմնաւորէ հայ բեմը. և այդ նա յաջողեց: Նրա մատուցած ծառայութիւնները տուին իրանց պատուը...

Գցեց Գէորգը իր շրջագրեալը ու հօր մէջքը կոտրուեց, կեանքը... Հայր-Զմշկեանը և ոչ մի յանգիմանական բառ չասաց իր որդուն, ամենևին չը համոզեց նրան՝ չանել իր ընտանիքի համար այդ գծաղղ քայլը: Բայց նրա կանգնուածքը այլևս ուղիղ չէր, նրա գլուխը այլևս բարձր չէր, այլ զէպի կուրծքը ընկած, և երբ ես նրան դիմում էի...

— Պապիկ Զան, (Զմշկեանները իմ ազգականներն են), պապիկ տէր-տէր Զան, ինչի՞ ես մէջքդ կեռել, զլուխդ թերել, ինչ է պատահել...

Ոչինչ, պատասխանում էր նա, ոչինչ, Զանի Զան, պատուհաս Զան, չարիկ Զան, ոչինչ չի պատահել, միայն հիւանդ եմ... և դարձեալ ծոցի զրպանից հանում էր մի նշխարք և քնն ինձ տալով շարունակում էր. — երեւի մեռնելուս ժամը մօտեցել է, ինչ ինձ կեանք պակասի, թող քեզ ասելանայ, իմ որդիներանցն ասելանայ...

Ես այդ խօսքերը նա այնքան տխուր, այնքան վշտահար էր արտասանում, որ աչքերս լիցւում էին արտասուքով...

— Մեռա՛ Տէր-Յարութիւնը... մեռա՛ ու նրա բերանը մընաց բաց... որքան աշխատեցին փակել բերանը, չը կարողացան... Ասում էին, նրա քարոզը կիստա է մնացել, Աւետարանի ընթերցանութիւնը չէ աւարտել. նա կամեցել է Գէորգին ասել՝ «Քատրոն մի խաղա», բացել է բերանը, բայց որդու խաթը պահելով, ոչինչ չէ արտասանել, և բերանը թողել է բաց, որպէս զի որդին ինքը հաւանայ...

Ինչ և իցէ այս առաջին հարուածն էր, որ տուեց հայ թատրոնը, հայ բեմը Գէորգի ընտանիքին ու այնուհետեւ թէ ինքը և թէ իր ընտանիքը անվերջ հարուածներ էին ստանում հայ բեմից, հայ հասարակութիւնից, հայ զերասան և զերասանուհիներից, հայ ժամուրից, հայ զրադատից (քեցէնդիս)... և ես ինքս որքան նրան հարուածել եմ Մշակի մէջ, բայց և այնպէս թէ այն ժամանակ և թէ այժմ միշտ խոնարհուել եմ նրա վեհութեան, նրա բարձրութեան, նրա տաղանդի և հանճարի մեծութեան առաջ...

(Կըշարունակուի)

Յ. Տէր-Գրիգորեան

ԾԱՂԿԵՓՈՒՆՉ ԱՐԵԱՆ ԴԱՇՏԵՐԻՑ

II

ՄԻՆՅԵՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐ

Գ. Զաղաքում, կայարանից բաւական հեռու, մեր էշայունը կանդ է առնում և վազոնները դատարկում, որովհետեւ այդտեղից մենք առաջ ենք շարժուելու ոտով: Մօտենում է ինձ բժ. Կոզանը և առաջարկում՝ գնալ կոմիտեանի փարչութիւնը, գերի աւտորիտ ցինները տեսնելու:

Չորս հոգի են սրանք, նստած յարդի վրայ, կապտա-մոխրադոյն համազգեստով, հուտուր կօշիկներով, ուրեմն, հեծելազօրի

պատմական- քննադատական գործերից աչքի է ընկնում նրա ընդարձակ ուսումնասիրությունը Կորինթի մասին:

Հանգուցեալը թողել է և շատ ձեռագիր աշխատություններ, որոնք, հարկաւ, պանծ են հայ բանասիրութեան:

Նշանաւոր հայ գիտնականի մահուան առիթով յայտնում ենք մեր խորին վիշտը:

ՅՈՒՍԷՓ ԱՅՍԷԳԵԱՆ

Կոյր հակառակորդին հաճելի էր, որ այնքան սղերգական ձեռք կնքէր իր մահկանացուն Յովսէփ Այսէգեանը:

Հանգուցեալը կեանքում յաւաքոյն գէճերից մէկն էր. աւարտելով Թիֆլիսի 1 արական գիմնազիան ուղևորում է Հոնոն-հայմ, այնտեղի հոշակաւոր ձեռնարանում (ակադեմիայում) գիւղատնտեսութիւն ուսումնասիրելու: Առումն աւարտելուց յետոյ մի առ ժամանակ մնում է Վիւրտեմբերգի Շտուտգարտ մայրաքաղաքում, ուր շնորհիւ իր տաք բնակարանին, ազնիւ հակումների և նոր գաղափարների հանդէպ ունեցած դիրքնկալութեան միաժամանակ հոգւոյ բռնութեամբ թափով ներքում է ընկերվարական (սոցիալիստական) ուսմունքին: Հայրենիք վերադառնալով Այսէգեանը նախընտրում է գործնական բարեփոխման ուղին, պետական սեկտորի մէջ խառն պրոպագանդային: Կովկասում նրա ամբողջ կեանքը նուիրում է եղի գիւղին և հողին: Շնորհիւ անսահման եռանդի և պիտանքի պատրաստութեան, համեմատաբար կարճ ժամանակաշրջանում խոպան և անմշակ հողը կարողանում է զարմնել մի մշակութային կալուածք: Նա առաջինն է գիւղացիներին սովորեցնում խաղողի հիւանդ վազերի բուժումը, սերմափոխութեան արդիւնաւոր կիրառումը, արուեստական անտառների օգտակարութիւնը: յաջող կերպով յուժում և կարգաւորում է հայ և թուրք գիւղացիների ջրի մատակարարութեան խնդիրը. իր սրբաբնիկ շատ մօտ ընդունելով գիւղացիների կրթական և բժշկական օգնութեան խնդիրները, բաց է անում դպրոցը, հիւանդներին հասցնում է բժշկական օգնութիւն: Մի քանի գիւղեր, ինչպէս Փարաքարը, Վարմազիարը իրենց ներկայ բարօրութեամբ մեծապէս նրան են պարտական: Նա մնաց գիւղում և գործեց գիւղում, որով և մեծ դարձ անուանւում նրա առաջադիմութեանը:

Պակաս օժանդակութիւն չէ ցոյց տուել Այսէգեանը նաև հասարակական այլ հիմնարկութիւնների. էջմիածնի անձուր հողերի ոռոգման գործը զուլի բերելու համար, նա անպիտան եռանդուն մասնակցութիւն է ունեցել Երևանի ջրաբաշխական և բամբակի մշակութեան վերաբերեալ խորհրդակցութիւնների մէջ: Նախատեսելով Ստիւարտին տուած կոնցեսսիայի կործանարար հետեանքները Երևանի նահանգի ազգաբնակչութեան անտեսական վիճակի համար, Երևանի կողմից պատգամաւոր է գալիս հանգուցեալ Փոխարքայի մօտ, միջնորդութիւն խնդրելու, ոչնչացնելու այդ կոնցեսսիան:

Այսէգեանի Կարսում ունեցած գործունէութիւնը աւելի միջադէպի բնոյթ է կրում: Ռուս-Նապոլեոնական պատերազմին որպէս պահեստի սպայ կանչուած լինելով Կարս ծառայութեան, սիրում է ժողովրդից և ընտրում զպրոցի հոգաբարձու: Այնուհետև ընտրուելով II Պետական Դումայի անդամ Կարսի գիւմարական շրջանից, նա մեծ ճիգ ու ջանքեր է թափում օրէնսդրական կարգով անցկացնելու Կարսին քաղաքային ինքնավարութիւն տալու խնդիրը:

Այսէգեանի ամբողջ կեանքը եղի է մաքառում. մաքառումն ընտելան, շրջապատի ազդեցութեան դէմ, և վերջը այդ հազուագիշտ եռանդի և նուրբ բարոյական բնութեան աւելի անձը զոհ դարձաւ մտքի յովանածութեան և հողեկան միապնայութեան: Նա յաճախ, յուսահատական բողբոսներին, սիրում էր կրկնել Համբարձումի խօսքերը՝ «o, morcht' es zergehen, aufgelöst in Tau, dies feste, allzufeste Fleisch» (Ո՛հ, երանի լուծուէր և դառնար մի ցոլ, պինդ և ամրակազմ այս իմ մարմինը). այդպէս էլ եղաւ հանգիստ նրան:

Ա. Օլթեցեան

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳԻՐ

Կ. Հ. Բ. Ը.- ԹԵԱՆ ԿԻՑ Հ. Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ
18-Ի ՆԻՍՏԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻՑ

— Ախալքալաքի Կ. Հ. Բ. Ը.- Թեան ճիւղին տալ 2000 ո. գաղ. թականների կարիքների համար:

— Կազմել ծրագիր պահեստի և սպասողական խանութներ բանալու գաղթականների համար Դանիակի, Երեւանի և այլ նուազանքներում:

Տալ Թիֆլիսի հայ եկեղեցիների միաբանութիւնների և հոգաբարձութիւնների յանձնաժողովին որոշանոցի ապակեծածկ (շաշարանդ) շինելու 545 ո. 87 կ. և 300 ո. որքերի համար տաք յոթեր գնելու:

— Ուղարկել Նախիջևանի որոշանոցի համար 2000 ո. հագուստի, անկողնի և այլ պէտքերի համար:

Նոր-Բայազէտի որոշանոցի համար գնել տաք շորեր:

— Գնել 4500 ո. բուրգ արհեստանոցի համար:

— Գաղթականների համար գործ հայթայթող մասնաժողովին (կոմիսիային) տալ 500 ո. փախստականների համար մանր աշխատանքներ սկսելու. միևնոյն մասնաժողովի միջոցով 1000 ո. վանեցի ոսկերիչներից ընկերութիւն կազմելու և գործ սկսելու համար:

Փախստականներին գործ հայթայթող «Աշխատանքի Բիւրո»-ում արձանագրուել են 355 ազամարդ, որից 91-ը գործ են գտել: 63-ը Բիւրոյի ջանքերով և միջոցներով: Անգործ մնացել են 364 հոգի, որոնցից զանազան պարագամունքների տէր 69 հոգի, գիւղացի հոգաւոր 66, առևտրական 39, ոսկերիչ 17, կոշիկաւոր 14, ուսուցիչ 16, գաղոցական (թերաւարտ) 11, երկաթագործ 10, դրագիր-հաշուաւոր 7, խոհարար 4, գերձակ 4, հիւան 4 և չուրհակ 3: Մնացում է բոլոր գործատէրերին և տնտեսներին կարիք ունենալու զէպքում դիմել հետեւեալ հասցեով— Երևանեան հրապարակին կից, Պուշկինսկի պատսամ № 25:

Կ. Հ. Բ. ԸՆԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ն Ո Ւ Է Ր Ն Ե Ր

Կ. Հ. Բ. Ը.- Թիւնը շնորհակալութեամբ ստացել է.

— Գ. Ի. Մնացականեանից յօգուտ փախստականների 3 ո.

— Թիֆլ. փոխադարձ վարկի ընկ. ծառայողներից յօգուտ փախս. 15 ո. 62 կ.

— Բողայիբոյից հետագրով ստացուած է Նիկոլայ Ալեքսանդրովի Անտոնովիչից 420 ո.

Մարագրութիւնս շնորհակալութեամբ ստացաւ Բաթումից արժանապ. Մեսրոպ ա. ք. Մելիանի միջոցով Մարգարէի հայ բանուորներից յօգուտ հայ փախստականների 36 ո. նուիրատուներն են:

Վարդան Մուրադեան, Յակոբ Փանոսեան և Ասն Սիմոնեան, իւրաքանչիւրը 1 ո. 40 կ.: Անտիո Մարգարեան, Լազար Մարգարեան, Զահրա Մարգարեան, Կանչո Սահակեան, Մարգիո Մարգարեան, Յակոբ Գրիգորեան, Սեօր Ալեքսանեան, Մկրտիչ Վարդանեան, Բալարէկ Մարգարեան, Անուշաւան Յարութեան, Մարգար Սիւրանեան, Տեօ Պետրոսեան, Մաշատուր Գրիգորեան, Լալիկ Մուրադեան, Մկրտիչ Ասպատուրեան, Յարութ Մուրադեան, Մուշէկ Անտոնեան, Մուրադ Սիւրադեան, Միսաք Վարդանեան, Մուշէկ Վարդանեան, Արքաւոյ Վարդանեան, Մուշէկ Յովսէփեան, Ալեքսան Մանուկեան, Յովսէփեան Աւարեան, Յարութեան Լազարեան, Վարդան Բուրադեան, Անտի Նարեան, Տալար Մարգարեան, Դերաթի Յովսէփեան, Համարձում Յովսէփեան և Միքայէլ Գրիգորեան՝ իւրաքանչիւրը 1 ո., և Մկրտիչ Չիլիճեան 30 կ., ընդամենը 36 ո., առաջուայ ունեցածների հետ 107 ո. 60 կ. յանձնեց Կ. Հ. Բ. Ը.- Թեան:

Ճ Ի Ի Ղ Ե Ր

Թեւալի Կ. Հ. Բ. Ը. ճիւղից ստացուել է յօգուտ փախստականների որքերի 115 ո., որպիսի գումարը կազմում է հրազարդոյցին «Անահիտ» շրջապայելուց:

ՆՈՒԷՐՆԵՐ ՓԱՆՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՕԳՏԻՆ

— Փաղաքագլուխ պ. Ա. Պատիսեանի միջոցով 14,921 ո.
25 կ. Մոսկուայի անդլիական կոնսուլից:
— Դարձեալ պ. Պատիսեանի միջոցով 2,878 ո. 11 կ. Վա-
նի որբերի համար:

Ք ը ռ Ո Ս ի լ Ո Ս

Կ ո մ ա Վ ո ռ ո ն ց ո վ - Դ ա չ կ ո վ ի մ ա հ ու մ ն առթիւ Կ. Հ. Բ.
Հնկ. խորհուրդն ուղարկել է հետեւեալ ցաւակցական հեռագիրը
կոմսուհի Վորոնցովա-Դաշկովային.

«Կ. Հ. Բ. Հ-թեան խորհուրդը խորապէս վշտացած իւր բար-
ձրը պատառաւոր անդամ կոմս Իլարիոն Վորոնցով-Դաշկովի մա-
հումար, յայտնում է Ձերդ Մեծութեանը և Ձեր ընտանիքին ան-
կեղծ ցաւակցութիւն: Թող յախտեանս մեայ յիշատակը թանկա-
գին կոմսի, որ ըստ արժանոյն վայելում էր ընդհանուրի սէրը
կոփկասում իւր խելացի և մարդասէր կառավարութեամբ:»

Պորթի նախագահ պ. Ս. Յարութիւնեանը ստացաւ կոմ-
սուհի Նիխաւէտա Վորոնցով-Դաշկովից հետեւեալ պատասխանը:
«Սրտանց շնորհակալ եմ Ձեզնից և Հայոց Բար. Հ-թիւնից, ինչ և
իմ ընտանիքին արաւայայտած ցաւակցութեան համար մեր ծանր
վշտի առթիւ:»

Շ ա ք ա ր Պ ա ր ս կ ա ս տ ա ն ի հ ա մ ա ր. Փոխիում ստացուել
է 130,000 պուղ շաքար Պարսկաստան ուղարկելու համար:

Եւ որովհետեւ Անդրկովկասում այժմ շաքարի սով է, ուստի
միջոցներ են ձեռք առնուած տեղական ժողովուրդին վաճառելու:

Փ. Աղիլիխանովի և ուրիշ վաճառականներ
բանասարկութիւնը. Յունուարի 15-ին շրջանային դատա-
րանի դատախազի գրութեամբ ոստիկանապետը կալանաւորեց և
ուղարկեց Միտիխի բանտը Թիֆլիսի յայտնի պրծարանաւոր Գ.
Աղիլխանովին, վաճառականներին աւագ Ա. Միլիանին և ուրիշնե-
րին, որոնք մեղադրուած են զինուորական մահուղեղէն ապրանք-
ների խրաջման համար:

Փորձը յանձնուած է շրջանային դատարանի առանձին կա-
րեօր պրծոց քննիչ ժուկովին:

Դ ա ս ա խ օ ս ու թ իւ ն. Այս շաբթուայ ընթացքում Թիֆ-
լիսում տեղի ունեցան դատախօսութիւններ. Արկու դատախօսու-
թիւն կարգաց 1-ին Պետական Դումայի նախագահի օգնական, ու-
սուցչապետ Ն. Ա. Դրեղեակուլը «Պատերազմը և Ռուսաստանի
ներքին կեանքը» նիւթի մասին: Իսկ մի դատախօսութիւն կար-
Վ. Բրիւսովը «Հայաստանի պատմական շրջանները և հայ բա-
նաստեղծութեան զարգացումը»:

Կ. Հ. Ուսուցչական Միութիւնը բաղադրային խորհրդաբա-
րանի դահլիճում ամսիս 17-ին ունեցաւ ընդհանուր ժո-
ղով կենտրոնական վարչութեան նախագահ պ. Ս. Աւետիսեանի
առաջարկելով ժողովը յոտնկայս յարգեց վաղամեծիկ ուսուցչուհի
օր. Պոսրովիչուխտ Ղազարեանի յիշատակը:

Ընդհանուր ժողովի նախագահ ընտրուեց պ. Ստ. Կանայ-
եանցը, իսկ քարտուղար՝ պ. Յ. Աղաբաբը: Վարչութեան անդամ
պ. Ա. Ստամբուլցեանը զեկուցում կարգաց 1913 թուականին
հրատարակուած եկեղեցական-ծխական զոքրոցների ժամանակա-
ւոր ներքին կանոնադրութեան մասին, գտնելով ընդհանրապէս
շատ բարեփոխուած. իսկ վարչութեան անդամ պ. Նրզնիկեանը,
իւր ղեկուցմամբ շեշտեց յատկապէս մի քանի կէտեր, որոնք
կարող են ոչ-ցանկալի հետեանքներ ունենալ: Ժողովը միահա-
մուտ ցանկութեամբ միաձայն ընտրեց մի յանձնաժողով, որ

ապագրուած կանոնադրութիւնը համեմատի էջմիածնի կենդրո-
նական ժողովի նիստերում ընդունուած կանոնադրութեան հետ
և զեկուցանի Միութեան ընդհանուր ժողովին. սակայն
այս պարտականութիւնը վերջը յանձնուեց կենդրոնական
վարչութեան, որին յանձնարարուեց եւ աշխատելու, որպէսզի
թեմական-զպրոցական խորհուրդները վերականգնուեն:

Այնուհետեւ բաց քուէարկութեամբ վարչութեան փոխա-
ղափներ ընտրուեցին պ. պ. Տօնեան, Գ. Ղազարեան, Ա. Թումա-
նեան, պ. Արծրունի և օր. Յիցիկեան և վերատուգիչ յանձնա-
ժողովի անդամներ՝ պ. պ. Ա. Յովհաննիսեան, Պետ. Յովհաննի-
սեան և Տէր-Անդրէասեան:

ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

Մոսկուայում կազմուել է Մոսկուա քաղաքի հայ ինժեներնե-
րի ընկերութիւն, որի նպատակն է՝ 1) Հստ հնարաւորութեան սո-
պաստել Հայոց մէջ արուեստական (техническія) ուսման. 2) Օգ-
նել Մոսկուայում հայ ինժեներներին և նրանց ընտանիքներին, նոյն-
պէս թոյլալ տալ արուեստաւոր- աշակերտեալներին. 3) Հրա-
տարակել արուեստի բոլոր ճիւղերի խնդիրների մշակութեան վե-
րաբերեալ ժողովրդականացրած դրոշկներ. 4) Սժանդակել ժող-
վելու, պանդանելու և ուսումնասիրելու Հայոց պատմութեան և
կուլտուրայի հետ կապուած յաշարձանները և վաւերագրերը և
այս նպատակով ունենալ Մոսկուայում թանգարան և մատենա-
դարան. 5) Պորթրակցական մասնակցութիւն ունենալ Հայոց այն
զանազան հասարակական կազմակերպութեանց մէջ, որոնց նպա-
տակն է՝ իրազօրեել իւր ժողովրդի ազգային- կուլտուրական ձրգ-
առումները:

Սրտանց համակրելով մի այսպիսի նոր հաստատութեան և
յաջողութիւն ցանկանալով, չենք կարող չըդիտել, որ հե-
ռաւոր հիսսիսում, Մոսկուայում, մի թանգարան հիմնել և ախ-
տեղ հաւաքել պատմական և կուլտուրական յաշարձաններ
մենք համարում ենք անիրաւ և ուղղակի միտառկար, մանաւանդ
ազգային տեսակէտից. այլ բան է մասնակցարանը, որ շատ ցան-
կալի է: Դիտելու է միաժամանակ, որ վարչութեան անդամների և
փոխանդամների և վերաբնիչ մասնաժողովի բոլոր 11 ազգանու-
ներից միայն մինը կրում է հայ ազգանուն վերջաւորութիւն:

Գ Ե Ւ Ա Ռ

Ն ու խ ի. - Նուխուց մեզ հաղորդում են, որ փոխանորդ
բարձրապ. Նիդիշ վարդապետը եկեղեցական- զպրոցական գործե-
րով վիճակիս Ղայաբաշ գիւղում գտնուելով, բացատրել է ժողովը-
դին Կ. Հ. Բ. Հ-թեան բազմակողմանի օգուտները և նշանակու-
թիւնը: Ժողովուրդը մի յայտարարութեամբ խնդրել է բանալ Կ.
Հ. Բ. ընկերութեան ճիւղ:

Գ Ե Ղ Ա Ր Ո Ւ Ե Ա Ս

Ե Ր Կ Ա Ռ Ե Ր Է Յ

(Հայ և վրացի)

Բ:

Մթնած Էր քիչ: Թլոփիւր եկեղեցու պառթը մտնելով
նկատեց գերեզմանաքարի վրայ փայտը ձեռին մի մարդ նրա-
տած: Դա առաջ վազելով աջն առաւ ու խօսեց.

— Տէր հայր, ես քեզ եմ սպասում, խոստովանք ունեմ, ով
գիւղ յոգնած ես, ուղում ես շուտ առնն գնալ:

Յոգնած եմ, բայց ֆառա չունի, պատախաճեց բարբի հ-
րէջը, կը լսեմ խոստովանքդ, ոչով չըվայ, անա, տեսնեմ, ինչ
ունեա:

*) Յես շեմբուարեք Ք 6.

—Տէր հայր, ես նախ զայն կողմի գիւղերից եմ, լսեցի, որ մի հովիւ մարդու թիւրքերը բռնել են ու էզուց պիտի դադար անեն սպանուած թիւրք զինուորի պատճառով:

Յետոյ, ինչ կայ, եղբայրդ հօ չէ, հարցրեց երէցը կարեկցարար:

—Ոչ, տէր հայր, բռնուածը ինչ հետու ազգական էլ չէ:

—Ուրեմն ինչ էս ուզում:

Գիւղացին մնաց լուռ. երէցը մթան մէջ չէր նկատում նրա տանջուող դէմքը: Ներքին յուզմունքին գիւղացին մի կերպ յագթելով խօսեց.

Տէր հայր ֆան, եղբայրս չէ, բայց չէ՛ որ մեղք է, երբ բուրովին զուր է պատժում: չէ՛ որ նա էլ վրացի է:

Ուրեմն դու գիտես, որ նա անմեղ է:

Հաստատ գիտեմ, տէրտէր ֆան:

Ինչից գիտես

Ես իմ աչքերով սպանողին տեսայ, նա ուրիշ մարդ էր, տաքրակ ունէր ուսին:

Այս լսելով երէցը յղմանաբար մոռացաւ ու հետաքրքրուած հարցրեց.

Յետոյ:

Թուրք զինուորի անցորդին տեսնելով մօտեցաւ. որ կողոպտի. գիւղացին բարձրահասակ, շատ նեղութիւն քաշած մարդ էր, չէր ուզում արիւնի գնով ձեռք բերած ճոթ ու կտորը, որ կնկայ ու 5 երեխանց համար էր տանում, յօծարակամ առաջ առաջակին: Թուրքը գիւղացու յամառութեան վրայ բարկացած սկսեց նրա հաւատն ու օրէնքը հայհոյել և երբ ուզում էր զաշտնի ոյժը փորձել, գիւղացին վաղուց բռան մէջ պահած քաղը ամուր վրայ բերեց նրա հակատին ու փչրեց:

—Այդպէս մանրամաս ինչպէս տեսար, հարցրեց սարսափած երէցը, ձվ էր այդ մարդը, ուր գնաց:

—Տեսայ որ այդ մարդը սարսափանքի կածանով գնում էր իրա գիւղը, բայց շուտ փախաւ անտառ, որ գլուխն ազատ պահէ մինչև հանդարտութիւն ընկնելը. երբ լսեց, որ թուրքերը իրա տեղ մի անմեղ վրացու մեղադրելով սպանելու են, անշափ ցաւեց ու խղճահարուեց: Չրդիտէր, ինչ անի. արդեօք թոյլ տան, որ մի ամուրի մարդ կորչի, թէ ինքը գնայ պատիժը կրի անտէր թողնելով կնոջն ու 5 երեխաներին: Գնաց որ խորհուրդ հարցնի:

Հապա ուր է այդ մարդը, շտապ հարցրեց երէցը:

Անա այստեղ քո առաջ կանգնած է, տէր հայր ֆան, ասաց գիւղացին զղջական ձայնով:

Տէր թէոփիլը մնաց մարդասպանի առաջ քարացած կանգնած. աչքերը սեւեռել էր նրա վրայ, բայց մթան մէջ գիւղացիները պարզ չէր նշմարում, որ գուշակի թէ ինչ է անցնում նրա հոգու մէջ:

Տէր հայր, շարունակեց գիւղացին, իմ պարտքս էր խոստովանել յանցանքս, քեզ վատահասարակ տաացի արածս ու սիրտս թեթեւացաւ, այսուհետեւ դու գիտես, ինչպէս խիղճդ տալիս է, այնպէս վարուիր:

Տէր թէոփիլը մտածում էր՝ այս մարդը եթէ չբացանէր, թիւրքը սրան սպանելու էր և ունեցածը կողոպտելու: Սա սպանութիւն արել է ակամայ ու սրտով այնքան ազնիւ և երկում, որ ուրախութեամբ կը գնայ պատիժը կրելու, եթէ բազմադամ ընտանիք չունենար: Ես ինչպէս կարող եմ սրա մեղքը չընկերել: Սա խոստովանելով իրա մեղքը պեց իմ վրայ, հոգուս պարտքն է նրա պաշտօնիցը պահել:

Բարի երէցի մտածութեան թելն ընդհատեց գիւղացին.

—Տէր հայր, այժմ դու գիտես, մեզանից որին կամենում ես ազատիր. թէ ես և թէ բռնուածը վրացի ենք և քո հոգեւոր օրգիւնները, ես գնում եմ, փողը դարձեալ կը դամ, որ վճիռդ լսեմ: Նա շուտ անցաւ պարսպի այն կողմը. Գարեթ-Ուրբան, և այնտեղից բարձրացաւ դէպի Մոսկովա. Դա ինչպէս անտառը: Տէր թէոփիլը գաթում մի քանի բոգէ էլ մնաց կանգնած

մտածելիս: Ինչ անէր, անմեղը ամուրի, մեղաւորը ընտանիքով ծանրաբեռնուած, որին ազատէր, որին թողնէր:

Այս մտածմունքների մէջ տուն գնաց յիշելով Ասետարանի խօսքը՝ քարի հովիւը կնանքը պիտի զոհի ոչխարների համար. այն, պիտի ազատել անմեղ զոհին, վճեց քաջ երէցը ու հանգիստ պառկեց:

Թիւրքերի դիւանխանան բաղնիքների մօտի մեծ մզկիթին կից էր: Առաւօտից սիւննիւնների խաժամութիւնը խոնուել էր հրապարակում. դառն զեպուրի դադարի^{*)} հանդէսը տեսնելու Դիւանխանայում մինդարների վրայ ծալապատիկ նստած էին մոլլա զատաւորները, զիւաւոր զաղին նստած էր մէջտեղը բարձի վրայ: Տէր թէոփիլը արեւելեան կողմի Գեանջու ալաղափի^{*)} մէջտեղի մզկիթի հրապարակը, առանց կանգ առնելու դիմեց դիւանխանան ու ներկայանալով զատաւորներին թարգմանի միջոցով խօսեց.

— Եկել եմ խոնարհարար յայտնելու, որ այդ մարդն անմեղ է, ինչպէս, բացականչեցին մոլլաները:

Ես հաստատ տեղեկութիւն ունեմ, որ պահակի գինուորին նա չէ սպանել. բարոյական պարտքս համարեցի վաղօրօք ձեզ յայտնել, այսուհետեւ դուք գիտէք, եթէ խիղճներդ կրտայ, կորցրէք մի անմեղ հոգի:

Բայց ձվ է սպանողը, փշիշ բարա, եթէ սա չէ, հարցրեց ծերունի զաղին:

Այդ չեմ կարող ասել, լուրջ դէմքով պատասխանեց վրացի երէցը, բայց երգում եմ սուրբ կարգովս, որ դա չէ սպանողը, այս գործում դա բոլորովին անմեղ է:

Փշիշ բարա, նորից խօսեց ծերունի զաղին, այս կալաւաւորը նոյնպէս երգում էր, որ ինքը չէ սպանողը, մենք չէինք հաւատում, այժմ էլ ձեզ պէս մի արժանաւոր քահանայ երգումով հաստատում է, որ սա չէ սպանողը, այլ մի ուրիշը: Այժմ հարցնում եմ վերջին անգամ, եթէ սա չէ, հապա ձվ է սպանողը, ցոյց տուէք, որ բերեմք, զատեմք, մեր օրէնքը հրամայում է չը թողնել, որ թափուած արիւնը զուր կորչի: Եթէ սպանողի անունը չտեսէք, յանցանքը կը մնայ ձեր վրայ, կը նշանակի, դուք էք սպանողը:

Հաւատացէք Աստծուն, որ ոչ սա է սպանողը և ոչ ես, այլ մի ուրիշը, կրկնեց վրացի երէցը:

— Ի՞նչ է այդ ուրիշը:

— Անունը չեմ կարող ասել:

Ինչու:

Ինչ իրրեք քահանայի խոստովանք է ասուած, իսկ հաւատացած խոստովանքը չեմ կարող բերանից հանել, այլապէս դաւաճանած կը լինեմ իմ սուրբ կոչմանը:

Ծերունի զաղին մոլլաների հետ խորհրդածելով որոշեց քահանային էլ բանտարկած պահել, երկու օր ժամանակ տալով մտածելու. եթէ անունը կասի, կազատուի, եթէ զարձեալ կը յամառի, սպանողի փոխարէն զաղարը ինքը կը քաշի:

Խաժամութիւն այդ որոշման վրայ ցնծալով ցրուեց, որ երկու օրից ետ գայ թաժաշայ անելու:

Երկու օր ու գիշեր տէր թէոփիլին անսուաղ պահեցին դուրի պէս նկուղում, բայց չը կարողացան նրա բերանից լսել բացանողի անունը: Շարիաթի պահանջման համաձայն վճեցին զըլ-խատել: Դուրսը խաժամութեւ՝ հրճուանքով սպասում էր, որ զատապարտեալին յանձնեն եաղուրին — կաշնաւոր դահճին: Չէնց այդ վայրկեանին Գեանջու գոնից զատապարտը ձեռին, սպիտակափառ գէմքով երկաց Բերդի եկեղեցու աւաղ երէցը, որին թիւրքերը էֆէնտի փշիշ էին կոչում: Շտապ քայլերով մատու դիւանխանայ, զատաւորներին ընդհանուր ողջոյն տալուց ետ տանկերէն խօսեց հետեւեալը.

— Բարեկրօն եղբայրներ, ինչ հաղորդեցին, որ Շարիաթի հիման վրայ այստեղ կատարուած է մի անարդար գործողութիւն:

*) Արիւնազարտ անհատի պատիժը

Ինչ համար Աւետարանի չափ սուրբ է Այդուրանը և նրա ամեն մի խօսքը: Եւ հաստատ գիտեմ, որ ձեր Սուրբ գիրքը առանց ապացոյցի արգելում է որեւէ մէկին կեանքիդ զրկել: Որքան է ձեր ապացոյցը, որ այս վրացին է պահակ զինուորին ապանոգը: Որքան տեղեկացել եմ, որքան բռնել են սոսկ կասկածի հիման վրայ: Գալով արժանապատիւ տէր Թէոփիլին, ես միայն կարող եմ գովել նրա հերոսութիւնը, որ անձը վտանգի ենթարկելով կամեցել է մի անմեղ մարդ ազատել: Դուք մահուան երկիրդ տակ ստեղծում էք, որ նա ոտնատակ տայ իրա եկեղեցու սրբազործուած կանոնը ու զազանի խոստովանքը, որ նրան հաւատացել է հոգեւոր զաւակներից մինը, հրապարակ բերի: Այդ անկարելի է, ես էլ նրա տեղ այդպէս կը վարուէի: Եթէ մեղաւոր էր գտնուած նրան զրա համար, այն ժամանակ ինչ էլ նրա հետ պատժեցէք, որովհետեւ ես էլ երդում եմ սուրբ կարգովս, որ սպանողը այդ հովիւը չէ:

Աւագ երէցը նկատեց, որ քրիստոնէական երդումը զրանց վրայ չի ներգործում, ձայնը բարձրացնելով ասաց.

— Երդում եմ մեծ փեղամբար Մամէտի անունով, որը բացի Շարիաթից ձեր, ուղղափառ միսիւլմաններից համար զբել, Թոգել է Թարիքաթը առաքինութեան ուղին, որ նրա միջոցով ձգտէք դէպի Հաքիքաթը— ճշմարտութիւնը ու անմիջապէս խորասուզուէք իրերի էութեան մէջ, որ մութ անորոշ բան չը թաքնէ ձեր իմաստութեան, ձեր խղճի առաջ, հասնէք այս աշխարհի վրայ բարձրագոյն աստիճանին, որ մեծանուն փեղամբարը կոչել է Մարիֆատ:

Մերունի Ղազին, միւս ժողովները հիացած էին էֆէնտի քննիչի ճարտարութեան, խելօքութեան վրայ, բայց դատաւճիտ լուծելը դեռ մտքներում չկար:

Աւագ երէցը վստահ ու գիւ ձայնով շարունակեց իրա պաշտպանական ձայնը.

Անժափառ փեղամբարը ուղղակի միացած էր Աստուածութեան հետ, նրա բերանից ելած խօսքերը Աստուած խօսքեր էին, նրա հրամանները Աստուած հրամաններ: Եւ էր, որ յայտնագործեց Ալլահի 99 անունները: Կրկնում եմ, որ սպանողը ոչ այս վրացի հովիւն է և ոչ այս վրացի քահանան: Եթէ մի վայրկեան կարծում էք, որ այս զառամեալ հասակում կարող եմ սուտ խօսել ձեր պատկանելի դիւանի առաջ, ապա շտապեցէք սրանց փոխարէն իմ գլուխը կարել տալ, որ մեռնելով կարող լինեմ իմանալ Ալլահի 100-րդ անունը: այդ կը լինի հոգուս համար ամենամեծ երջանկութիւնը:

— Աստուծոյ Ալլահ, այս էֆէնդի քննիչի ձեռքից պրծնել չի լինիլ, աստաֆիւր Ալլահ (ողորմիւր Աստուած), երկար ծոր անելով կրկեց ձեր Ղազին ու լուծեց դատաւճիտը:

Մահից ազատուած վրացի հովիւը երկու երէցների ձեռն ու փէշը համբուրելով գնաց իրա բանին:

Իսկ ես ինչպէս երախտահատոյց լինեմ քեզ, մեծ տէր, այս անօրինակ բարութեան համար, արատաստայից աչքերով խօսեց վրացի երէցը:

Դու, իմ հոգեկից եղբայր Թէոփիլ, եթէ ինչ ուրախացրես եւ ուզում է շարունակիլ բնորոշ ճանապարհդ՝ սիրել ու տանջուել ժողովրդիդ համար: Դու քո ժողովրդի ծոցում ես ապրում, ես իմ, արի շարունակ անվհատ կատարեմք մեր տխուր, խօսքով ու գործով հասկացնենք, որ իմ և քո ազգի անդամներն իբրեւ դրացիներ, իբրեւ քրիստոնէաներ իրար սիրեն և նեղ անդն իրար թե ու թիկունք լինեն, որ յաւիտեան քառութեան նստադ չը դառնան երէկ պարսկի, այսօր օսմանցու ձեռքն:

4 Դեկտ. Գամալեանց Ս.

ՎԱՆՔԻՅ ԲՐԻՒՍՈՎԻՅ

Դէպի մարդիկ և դէպի ինձ՝ արհամարհանք մի հուժկու Անուն, իշխում է տիրաբար անդունդներում իմ հոգուս:

էլ ոյժ չկայ՝ սիրել, տանջուել՝ ոչ որոնում, և ոչ յոյս — լոյս — անուրջներ — լոկ՝ ուրուներ, յոյզ ու տենչեր — սուտ, մշուշ:

Ճշմարտութիւնն արդեօք մէկ օր մեզ կժպտայ լուսաշող, Անմահ եմ ես, թէ կը կորչիմ խաւարի մէջ սիրտ-մաշող: Եւ դու, որին տենչում եմ ես — սիրում ես ինձ կաթոգին, Եւ դեռ պիտի շատ թափառեմ, թէ մօտ է ժամն իմ վերջին:

Այդ միևնոյն է ինչ համար, ողջն է երանգ ու ստուեր, Կեանքը երկար խաղաղեցի, թափանցեցի գազանիքներ: Եւ գնում եմ բախտիս գերի, որպէս տերն յորձանքում, Դէպի մարդիկ և դէպի ինձ արհամարհանք իմ հոգում:

||

Ես տրտում եմ, որովհետեւ քեզ հետ չեմ մենակ, Պատուհանից մեզ են նայում երկինքն ու լուսնակ: Եւ վրդովում է, ազմուկում հանգիստը միայն, Լուսարացին ցրում խաւարն իմ երջանկութեան:

Ես տրտում եմ, որովհետեւ դու վաղն այլոց հետ — Մի փրփրաղէկ յորձանքի մէջ կը կորչես անհետ. Եւ առանց ինձ գու քեզ կզգաս ուրախ ու տնդարդ Եւ նրանց հետ ինձ կմոռնաս գէթ մի ակնթարթ:

Օ, թէ քեզ հետ ես լինէի անհաս դղեակում, Որտեղ մոմերն են արնագոյն լոյսեր արձակում, Որտեղ գիշեր, վաղն ու այսօր խառնուում են իրար — Եւ խուլ հեռուից ջուրն է խշշում, խշշում միայն:

Եւ ամենքից, ողջ աշխարհից՝ կտրրուած, հեռու, Մենք երկուսով պատկանէինք միայն իրարու, Մենք՝ արքաներ, ռոյներիս տակ անդունդն անսահման Ու ժողովներ արանային օրերի նման:

Գ. Պալաշեան

ՄԱՍՆԵՆԱԽՕՍՈՒՐԻՆԻ

Երաժշտութեան պատմութիւն. Ռիխարդ Ֆուքսի գլխավորելով Խաբեց Ս. Միլիթան, Քիֆիւ, 1916, գրքն է 80 կողէկ:

Այս ձեռնարկը պարունակում է երաժշտութեան պատմութիւնը, հին դարերից մինչև մեր օրերը: Եւ նկատեցէք, որ բոլոր նշանաւոր ազգերի երաժշտութեան մասին տեղեկութիւններ կան 144 երեսներից բաղկացած այս զբոսիչի մէջ, որ նաև պատկերազարդ է: Կը նշանակէ՝ առանց կարդալու իսկ դժուար չէր լինի գուշակել, որ անհնար կը լինէր այդչափ նիւթ գետեղել այդքան փոքրաթիւ երեսներում:

Իբրեւ էլ Ռիխարդ Ֆուքսի այս աշխատութիւնը նման է բնականուր գրողներին: Եւ կամ պատմութեան այն նիւթը հատուկ բնորոշութեւն ունելով՝ շնչասպառ վազում են աշխարհի սկզբի մինչև մեր օրերը, իրենց յետից քարշ տալով նաև բնութագրելով որք ինքնաշարժի (աւտոմորիլի) մէջ նստած ճամբորդի պէս իր շում է երկրէ երկիր, սարից ձոր, դաշտից անտառ՝ ճանապարհին վիզեր, բազարներ, կենդանիներ, մարդիկ, հարսանիք, յուզար կատարութիւն, լուսին, արեւ, կարկուտ, անձրև և այլ բազմաթիւ բաներ կայծակի արագութեամբ միայն տեսնելով: Ինքնաշարժերի

(աւտոմոբիլներ) ու սաւառանակներ (այլքողաններ) ազդեցութիւնն է այդ, որ այս կամ այն կերպ հանդէս է գալիս նաեւ մանկավարժութեան մէջ.

Ի հարեւ Ռիխարդ Ֆուքսի հաղորդած տեղեկութիւնները քիչ են և չոր, բայց շատ կարճ ժամանակում այդքան բան լսելն էլ մի բան է և անշուշտ արժէքաւոր: Ուստի եթէ բնգուններ նոյնիսկ, որ այս փոքրիկ հատորը ոչ թէ մի պատմութիւն է, այլ պարզապէս մի ժամանակագրական ցանկ, կամ, աւելի յաւել տալով, ձայնանիշների, նուագարանների, երաժիշտների և սրանց հեղինակութեանց բառարանը, այդ էլ հերթ է, որ այս խնդրով հետաքրքրուողները ցանկանան կարգաւ այս ձեռնարկը:

Դժբաղդաբար փոխադրութեան լեզուն ունի որոշ խորթ ու միջին արտայայտութիւններ, որոնք երկի ղրխել են բնագրին հարազատ մնալու ձգտումից:

Բացի այս՝ ինձ թւում է, որ եթէ նմանօրինակ աշխատութեանց մէջ նկարներ պէտք է լինեն, ապա ոչ թէ երաժիշտների դիմանկարներն են լինելու, այլ նախ և առաջ այն խաղերի ու նուագարանների գծագրութիւնները, որոնց մասին խօսք է լինում զրօշկում. և մենք գրեթէ ոչինչ չենք կարողանում պատկերացնել, որովհետեւ երբէք չենք տեսել մեր կեանքում, օրինակի համար՝ չինական կամ եգիպտական կիւնգ կամ շէ շէ տ գործիչները. այնինչ մի երաժշտութեան պատմութեան մէջ դրանք աւելի անհրաժեշտ էին, քան թէկուզ մի Վաղնէրի, մի Բախի դիմանկարները, ոչ միայն որովհետեւ առանց այն էլ ծանօթ են բոլորին, այլ որովհետեւ այդ դիմանկարները վերջ ի վերջոյ մի առանձին նշանակութիւն չունին բուն գիտելիքի համար:

Պ. Ս. Մելիքեանը իւր փոխադրութեան կցել է հայ երաժշտութեան վերաբերեալ մի օգտակար յաւելում, որը մի տեսակ լրացնում է այն թերին, որ Ռ. Ֆուքսի ձեռնարկի մէջ զգալի էր:

Մ. Մատենան

ԴՐԱՆԻՆ ՆՈՐՈԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր աշխատակից Աժն գրել վերջացրել է պատմական մի յորամա 5 գործող. «Վարդանանք» վերնագրով: Նիւթը վերցրած է հինգերորդ դարի շարժումներից:

Մ ա մ ու լ

«Тифл. лист.» թերթի № 14-ում «Համբաւարներ» շաբաթաթերթի մասին տպագրուած է հետեւեալը.

Կ. Հ. Բ. Ը-թիւնը վերջին ժամանակներս բնագործակերպի իւր պորձունելութիւնը, հետզհետէ բնորոշում է զուտ կուլտուրական հաստատութեան բնոյթի եւ, պիտակցելով որ կարկոր է, ամենից առաջ կենդանի կապ հաստատել այն հասարակութեան հետ, որի մէջ նա պէտք է իրազործել իւր խնդիրները, Ընկերութիւնը ձեռնարկեց հրատարակելու մի անկուսակից շաբաթաթերթ, նպատակ ունենալով թէ ծանօթացնելու իւր արծարծած խնդիրները և թէ տարածելու իւր կուլտուրական գաղափարները: Սակայն, չըցանկանալով թերթին տալ զուտ պաշտօնական օրգանի բնոյթ, Ընկերութիւնը ժողովրդականացնելու նպատակով նախագծել է յայն գրական-հասարակական ծրագիր, ի թիւս այլոց հարեան տպերի կենցաղը ծանօթացնել հայ ընթերցող հասարակութեան:

«Համբաւարներ»-ի նոր լոյս տեսած համարները իրենց բաղձատեսակ նիւթերով և լրջութեամբ թողնում են շատ հաճելի տպաւորութիւն:

Շաբաթաթերթի մէջ մասնակցում են յայտնի գրական ոյժեր:

Համաշխարհային պատերազմը

Այս շաբաթուայ ընթացքում Ֆրանս-ազիո-բելգիական և ռուսաց արեւմտեան ճակատների վրայ առանձին փոփոխութիւններ տեղի չեն ունեցել: Շարունակւում էին մանր տեղային կռիւները, որոնք զիսաւորապէս թնդանօթաձգութեան կերպարանք էին կրում:

Սալոնիկի ճակատը շարունակում է ընդհանուր ուշադրութիւն գրաւել: Դաշնակիցները իրանց յուշ պատրաստութիւններն են առաջ տանում, իսկ նրանց դէմ կենդրոնանում են գերմանո-աւստրիական, բուլղարական և թիւրք զօրքերը: Ինչպէս երեւում է, գերմանական դաշնակցութեան ուշադրութիւնը ներկայումս աւելի գրաւել է Ռումինիան, որ շարունակում է պահպանել չէզոքութիւն և զբաղւում խանգարում է գերմանական ծրագիրները: Այդ պատճառով էլ Գերմանիան, դատելով լրագրական տեղեկութիւններից, աշխատում է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք կը հարկադրեն Ռումինիային մասնակցել պատերազմին:

Կովկասեան ճակատի վրայ ռուս զօրքերը շարունակում են իրանց յաղթական առաջխաղացութիւնը: Այս շաբաթ ընթացքում Մանազկերտի շրջանում գործող ռուսական զօրքերը առաջացան մինչև Խնուս ու գրաւեցին այս քաղաքը, որ Էրզրումից հարաւ է գտնւում: Միեւնոյն ժամանակ ռուսական զօրքերը առաջացան և Թորթուսի լճի աւազանից ու գրաւեցին Դուլի-դազ լեռնաշղթայի անցքը, որ Էրզրումից դէպի հիւսիս է գտնւում: Այսպիսով մեր կովկասեան բանակն այժմ երեք կողմից պատել է Էրզրումը - հիւսիսից, արեւելքից և հարաւից: Մնում է տեսնել այսուհետ թէ ինչ կը ձեռնարկէ կովկասեան բանակը: Էրզրումը շափազանց պինդ և ռազմական արուեստի նորագոյն միջոցներով ամրացրած մի բերդ է: Նախընթաց պատերազմների մէջ (1828 և 1877 թ.) ռուսներին չէ յաջողուել վերցնել այդ բերդը: Բայց այժմ մեր քաջարի զօրքերը ցոյց են տալիս, որ իրենց համար գծուարութիւնները գոյութիւն չունեն: Ապացոյց՝ հէնց այս յաղթական արշաւանքը տարուայ այս ժամանակին, երբ Բարձր Հայքի՝ դեռ հնութիւնից հռչակուած գաժան ձմեռն է տիրում և ռուս զօրքը իր արշաւի ճանապարհին հարիւրաւոր սառած ասկեաւներ է գտնում:

Թիւրքաց կառավարութիւնը, խօսելով իր պաշտօնական հաղորդագրութեան մէջ ռուսական յաջողութիւնների մասին Էրզրումի շրջանում, աշխատում է պակասեցնել այդ յաջողութիւնների նշանակութիւնը և խոստանում է շուտով յետ մղել ռուսներին: Այս պաշտօնական յոխորտանքը, իհարկէ, միայն մարդ խաբելու համար է: Պատմութիւնը դեռ օրինակներ չունի, որ օսմանցի թիւրքերը յաղթած լինեն ռուսներին:

Ինչ էլ լինի, Էրզրումի շրջանում պարզացող գործողութիւններն այն հետեանքը կունենան, որ թիւրքերը Միջագետքի իրանց զօրքերի մի մասը ստիպուած կը լինեն ուղարկել դէպի Բարձր Հայք և այդպիսով անգլիական զօրարանակը աւելի յաջողութեամբ առաջ կը տանէ իր գործողութիւնները Բաղդադի դէմ:

Պարսկաստանում ռուսական զօրքերը աստիճանաբար մօտենում են Քիրմանշահին: Ներկայումս այս զօրարանակի և Բաղդադի վրայ արշաւող անգլիական բանակի մէջ տարածութիւնը այնքան կարճացել է, որ սպասում են թէ դաշնակիցները շուտով կը միանան այդուեղ և պատուար կը հանդիսանան գերման-թիւրքական շարժման դէմ դէպի Իրանի սարահարթը:

Արտաքին տեսութիւն

Անցեալ տեսութեան մէջ նկարագրուած էր այն շաբաղէտ արկածը, որին պատերազմական բախտի բերմունքով, զոհ գնաց Զերնոգորիան: Իր ընտանիքի ետեւից Զրանսիայի Լիօն քաղաքն

[illegible]

„Հ Ա Մ Բ Ա Ի Ա Բ Ե Ր“-Ի

ԱՆՈՒԱՆԱՑՈՒՑԱԿ ԱՊԱՍՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ՓԱԽՍԱԿԱՆ ՈՐԲ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ
ԴԻԼԻՋԱՆԻ II ԱՊԱՍՏԱՐԱՆ

(Շարունակություն)

Զ Զ	ԱԶԳԱՆՈՒՆ ԵՒ ԱՆՈՒՆ	Ծննդա- վայր	Տարիքը Ծնող ծայր կամ մայր	Ծնողների տեղը	Գրանցված է	ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ
248 249	Տիգրանեան Մելքոն Տիգրան	Սևան —	11 2½	մայր —	Իզդիր —	ոչ —
250 251 252 253 254	Փոխանեան Ազնիւ Փոխանեան Նոյեմզար Փոխանեան Թադուհի Փորոյիան Հայկանուշ Փանոսեան Զօհրապ	Արջազ » Գորի Ալճուազ Վան	14 13 18 10 10	ունի » չունի չունի ունի	— — — — Զիբուխչի	ոչ այո ոչ ոչ ոչ

ԴԻԼԻՋԱՆԻ III ԱՊԱՍՏԱՐԱՆ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Արտաշէս Յովհաննիսեան Աբրահամ Վարդանեան Ասատուր Պետրոսեան Անդրանիկ Թերլոյեան Ասծատուր Օհանեան Առաքել Գէորգեան Առաքել Միսաքեան Ալէքսան Հասրաթեան Ազիզ Մխիթարեան Աւետիս Նահապետեան	Հրզ Ալշավազ Մուշ Յօղունք Հայոց-Ձոր Մուլթանլու Մուշ Ախլաթ Խօշկեալի Ալշավազ	15 13 13 13 13 12 12 11 14 12	չունի — — — — — հայր-մ. — — —	անյայտ — — — — — Ալէք.Թոք. — — —	այո » » » » » » » » » »
11 12 13 14 15 16 17 18 19	Գէորգ Պարոնիկեան Դուրգէն Աճէմեան Դառնիկ Խաչատրեան Դաքիկէ Աւետիսեան Դեղամ Դրիգորեան Դեորգ Վարապետեան Դրիգոր Բարսեղեան Դրիգոր Պետրոսեան Դէորգ Ասատուրեան	Վան » Արճազ Հայոց-Ձոր Արճէշ Կառկառ Վան Դաւաշ, պախ. Մուշաշէն	15 13 14 14 14 14 12 13 11	մայր » — — — — — հայր-մ. —	անյայտ Երևան — — — — — անյայտ —	» » » » » » » » »
20 21 22 23	Դանիէլ Դասպարեան Զաքար Թորոսեան Թորոս Մարգարեան Խաչատուր Պօղոսեան	Թեմար-վառ. Բուլանըզ Սևան Դաւաշ, Մուխ.	15 13 13 14	— մայր մայր »	— » անյայտ »	» » » »
24 25 26	Հաղարոս Կիւլանեան Հուկաս Խաչիկեան Հուկաս Օհանեան	Հայոց-Ձոր Ալշավազ Մեծք	12 12 14	— » —	— Էջմիածին —	» » »
27 28 29 30	Մուրադ Համբարձումեան Միսաք Հաղարեան Մուշեղ Գեորգեան Մելքոն Յարութիւնեան	Վան Դաւաշ Մուլթանլու Խօշկեալի	14 12 13 13	հայր-մ. — — հայր	Նոր-Բայ. — — Զպուխլու	» » » »

31	Մանուկ Տոնոյեան	Կոփ	14	—	—	այո	
32	Մեսրոփ Արքայանեան	Տապալմանք	13	—	—	»	
33	Մխիթար Գրիգորեան	Լիզ	13	—	—	»	
34	Մերուժան Եղիազարեան	Էրզրում	13	մայր	Ալէքսան.	»	հիւանդ է
35	Յակոբ Մկրտչեան	Վան	12	—	—	»	
36	Յարութիւն Վարդանեան	Շատախ	12	—	—	»	
37	Յարութ. Մելիքեան	Ալգամազ	12	հ.-մայր	անյայտ	»	
38	Յովհաննէս Յարութիւնեան	Դաւաշ	13	մայր	էջմիածին	»	
39	Ներսէս Գէորգեան	Քոչկեալի	11	մայր	Զիպուխու	»	
40	Սարգիս Աճէմեան	Վան	11	»	»	»	
41	Սամսոն Թայիրեան	Լիզ	14	մայր	Դիլիջան	»	
42	Սարգիս Վարդանեան	Դաւաշ	14	—	—	»	
43	Սարգիս Մուրատեան	Փշավանց	14	—	—	»	
44	Սահակ Դալուստեան	»	13	մայր	անյայտ	»	
45	Սերոբ Սեդրակեան	Ալգամազ	13	—	—	»	
46	Ռուբէն Յարութիւնեան	»	11	մայր	»	»	
47	Վահան Համբարձումեան	Արճէշ	12	—	—	»	
48	Վարդան Գաբրիէլեան	Վան	12	—	—	»	
49	Վարազդատ Տիգրանեան	»	13	—	—	»	
50	Փանոս Սարգսեան	Ալգամազ	13	մայր	Դիլիջան	»	

ԴԻԼԻՋԱՆԻ IV ԱՊԱՍՏԱՐԱՆ

1	Ամիրխանեան Նուարդ	Փիոն	8	չունի	—	»	
2	Աւետեան Վարսենիկ	Վան	10	հայր	Վան	»	
3	Արքայանեան Պայծառ	Դապափնշ	10	չունի	—	»	
4	Այոյեան Սրմէ	Մուտան	8	»	—	»	
5	Աւետիսեան Սիրվարդ	Լիճ	14	»	—	»	
6	Աւետիսեան Դանիէլ	Արտոմիւր	13	»	—	այո	
7	Ալէքսանեան Միհրան	Մանազկերտ	8	հայր	Երևան	»	
8	Ասատուրեան Միսաք	Ախլաթ	13	չունի	—	»	
9	Ալէքսանեան Մկրտիչ	Մանազկերտ	12	հայր	Երևան	այո	
10	Բարսեղեան Սինամ	Արտաւազ	12	մայր	»	»	
11	Գէորգեան Ալմօ	Զեչան	10	չունի	էջմիածին	»	
12	Գէորգեան Հայկանուշ	Վան	11	հայր	Երևան	»	
13	Գէորգեան Զապէլ	»	4	»	»	»	
14	Դարեգինեան Յովհաննէս	»	12	»	»	այո	
15	Դարեգինեան Մկրտիչ	»	9	»	էջմիածին	»	
16	Դաբրիէլեան Մարտիրոս	Կիւրծոտ	12	չունի	—	»	
17	Դասպարեան Դարեգին	Փիոնք	13	հայր	Ալէքսան.	»	
18	Դաւթեան Թէմուր	Կարած-քար	3	չունի	—	»	
19	Եղիազարեան Հայաստան	Խարակոնդ	16	չունի	—	այո	
20	Եղիազարեան Մկրտիչ	Մուշ	9	մայր	Ալէքսան.	»	
21	Զարոյեան Փերսաբէ	Խատաղլի	13	հայր	Կամար	»	
22	Թորոյեան Դեղամ	Մանազկերտ	13	ունի	Ալէքսան.	»	
23	Իվանեան Աննա	Տնլոյոզ	10	չունի	—	»	
24	Իկիտեան Զլդաթ	Քոչկեալի	13	մայր	Զիպուխու	»	
25	Քուլոկեան Սուրար	Արտաւազ	10	չունի	—	»	
26	Քայատրեան Թովմաս	Պալօնի	10	»	—	»	
27	Քոչեցեան Միսաք	Բիթլիս	12	հայր	Բաթում	»	

28	Ծիլոյեան Զուրիկ	Ճամճ	12	ունի	գերի են	»
29	Ծիլոյեան Սաղու	»	15	»	»	»
30	Կարոյեան Պաղտազիւ	Համ	12	մայր	Թիֆլիս	»
31	Կարապետեան Սրապ	Թէղուտ	8	չունի	—	»
32	Կարոյեան Մուշեղ	Մանազկերտ	13	ունի	Ալէքսան.	»
33	Կիւրեղեան Փոխան	Դղլդաղ	16	չունի	—	այս
34	Կարապետեան Պօղոս	Ակն	8	»	—	ոչ
35	Համբարձումեան Արմենակ	Ախալքալաք	11	ունի	Հարս	»
36	Հազարեան Շուշան	Եարեկ	7	չունի	—	»
37	Հազարեան Գէսրգ	Մոտք	12	»	—	»
38	Միքայելեան Հազու	Յախրակ	12	»	—	»
39	Մինասեան Մովինար	Խոշկիալդի	12	»	—	»
40	Մարտիրոսեան Աղաւնի	Վան	10	»	—	»
41	Մովսէսեան Վերգինէ	Դապալէն	13	»	—	»
42	Մովսէսեան Ապապի	»	11	»	—	»
43	Մարտիրոսեան Լիա	Նորգիւղ	10	»	—	այս
44	Մանուկեան Դեղանոյշ	Վան	13	»	—	»
45	Մկրտչեան Նազիկ	Փոխու	12	»	—	ոչ
46	Մխոյեան Սատաֆ	Խոշկերտ	13	»	—	»
47	Մարկոսեան Դաղուրտ	Վան	10	հայր	Վան	»
48	Միսաքեան Հայրիկ	Շատախ	12	չունի	—	այս
49	Մովսիսեան Արծրունի	»	10	»	—	»
50	Միսաքեան Մովսէս	Արզն	8	»	—	»
51	Մարգարեան Հրանտ	Ուլթի	3	»	—	ոչ
52	Մանուկեան Փայլակ	Արճ	9	»	—	»
53	Մկրտչեան Անդատ	Լորու	8	»	—	»
54	Մանուկեան Համբարձում	Ս. Սահակ	10	»	—	»
55	Մատթէոսեան Կիւրեղ	Զողան	12	»	—	»
56	Մանուկեան Դրիգոր	Խժիկ	12	մայր	Էջմիածին	»
57	Միսաքեան Յարէթ	Փրոնք	12	չունի	—	»
58	Մելոյեան Եղիշէ	Ասկուն	12	»	—	»
59	Մելոյեան Մուշեղ	»	8	»	—	»
60	Մեղպուրեան Յարէթ	Վան	10	հայր	Երևան	այս
61	Մեղպուրեան Եղիշէ	»	12	»	—	»
62	Մարտիրոսեան Խաչատուր	»	12	չունի	—	»
63	Մարտիրոսեան Յովհաննէս	»	9	»	—	ոչ
64	Յարութիւնեան Մաքրունի	Կեափալ	12	մայր	Պարսկաս.	»
65	Յարութիւնեան Աղաւնի	»	13	»	»	»
66	Յովհաննիսեան Մայրիկ	Վան	6	չունի	—	»
67	Յովսէփեան Նանիկ	Մուտան	9	»	—	»
68	Յարութիւնեան Լուսիկ	Խափ-ձոր	10	»	—	»
69	Յովսէփեան Կիւլիգար	Մանդան	13	»	—	»
70	Յովհաննիսեան Սիրանոյշ	Վան	12	»	—	այս
71	Յովհաննիսեան Մանուկ	Մաշտակ	9	»	—	ոչ
72	Յովսէփեան Աւետիս	Մանդան	12	հայր	անյայտ	ոչ
73	Յովսէփեան Ազատ	Վան	8	չունի	—	»
74	Յակոբեան Հազար	Խժիկ	15	»	—	այս
75	Յարութիւնեան Մուշեղ	Մուշ	11	»	—	»
76	Նշանեան Հրանոյշ	Վան	10	հայր	Երևան	»
77	Նաղարեան Ումիրտտ	Մուշ	14	չունի	—	ոչ
78	Շահեան Սաթենիկ	Խեչապ	11	»	—	»
79	Շուկրոյեան Մանուկ	Լոռու	6	»	—	»
80	Շուկրոյեան Դասպար	»	9	»	—	»
81	Պետրոսեան Աղաւնի	Բիթլիս	14	»	—	»
82	Պօղոսեան Սիրանոյշ	Վան	7	հայր	անյայտ է	»
83	Պետրոսեան Մաքրունի	Շատախ	12	հայր	Էջմիածին	»
84	Պօղոսեան Եղիսարէթ	Ախորիկ	12	մայր	Երևան	»
85	Պօղոսեան Մարտիշ	Վան	10	հայր	անյայտ է	»
86	Պետրոսեան Արծրունի	»	10	չունի	—	այս

87	Ռուբինեան Արրահամ	Խոշկալի	7	չունի	—	ոչ
88	Սեդրակեան Ղազար	»	11	»	—	»
89	Սարգսեան Ասլաս	Արտաւազ	14	»	—	»
90	Սարգսեան Մամօ	»	12	»	—	»
91	Սահակեան Աղաւնի	Շատախ	8	մայր	Էջմիածին	»
92	Սահակեան Վաղինակ	Նիջ	6	»	—	»
93	Սարգսեան Արշաիր	Վան	13	չունի	—	»
94	Սարգսեան Արշակ	Մանազկերտ	13	»	—	ոչ
95	Սեդրակեան Մալխաս	Դուրման	12	»	—	այո
96	Տիգրանեան Նորայր	Վան	8	հայր	Էջմիածին	ոչ
97	Օհանեան Սարգիս	Շատախ	8	մայր	Դիլիջան	»

ԴԻԼԻԶԱՆԻ V ԱՊԱՍՏԱՐԱՆ

1	Աւետիսեան Սեդրակ	Կարճկան	11	մայր	Նաֆթւան	ոչ
2	Աւետիսեան Աննա	»	11	հայր	Գորիս	այո
3	Աւետիսեան Շողեր	»	10	հայր	Նաֆթւան	ոչ
4	Աւետիսեան Սարմելա	Շատախ	6	ոչ	—	—
5	Աւետիսեան Զեոօ	»	7	ոչ	—	—
6	Դէորդեան Վարդան	Անտու	7	չունի	—	—
7	Դէորդեան Սինէ	»	10	»	—	—
8	Դէորդեան Ինկիլդ	Կարճկան	12	դուր	Նաֆթւան	ոչ
9	Դաւառեան Անթառամ	Թաղա	10	չունի	—	—
10	Դաւառեան Զինէ	Շատախ	7	ոչ	—	—
11	Դաւառեան Պայծառ	»	8	ոչ	—	—
12	Թովմասեան Խաչատուր	Խակէն	8	չունի	—	—
13	Խորէնեան Շուշան	Խարակօն	10	ունի	Նաֆթւան	ոչ
14	Խաչատրեան Կինօ	Մամրտունց	6	մայր	(»)	ոչ
15	Խաչատրեան Արշակ	Սորան	9	չունի	—	—
16	Կազարեան Յովսէփ	Դոմս	8	ունի	Նաֆթւան	ոչ
17	Կարապետեան Լոյսիսիմէ	Կարճկան	9	չունի	—	—
18	Ղազարեան Նշան	»	10	»	—	—
19	Ղուկասեան Միրջան	»	12	»	—	—
20	Մովսիսեան Ղազար	Ընձակ	8	մայր	Էջմիածին	ոչ
21	Մովսիսեան Վարդան	Կարճկան	9	մայր	Նաֆթւան	ոչ
22	Մուշեղեան Աւետիս	»	8	չունի	—	—
23	Մանուկեան Կումաշ	»	13	ունի	Նաֆթւան	այո
24	Մկրտչեան Ռերեկա	»	11	չունի	—	—
25	Մովսիսեան Զարէ	»	11	չունի	—	—
26	Մովսիսեան Կազաւ	»	10	ունի	Նաֆթւան	ոչ
27	Մանուկեան Նուպար	»	9	ունի	»	այո
28	Մովսիսեան Պայծառ	Պատակաց	8	մայր	»	ոչ
29	Մուրատեան Նդիսարէթ	Կարճկան	7	ունի	»	ոչ
30	Մանուկեան Կազաւ	»	8	մայր	»	ոչ
31	Մովսիսեան Մարգարիտ	Կարճկան	8	չունի	—	—
32	Մելքոնեան Մարգարիտ	»	8	չունի	—	—
33	Մովսիսեան Զուրէ	»	6	չունի	—	—
34	Յարութիւնեան Սելան	»	11	չունի	—	—
35	Յարութիւնեան Թարկուլ	Նորդուզ	10	չունի	—	—
36	Յակոբեան Մարգարիտ	Կարճկան	10	ունի	Նաֆթւան	ոչ
37	Յարութիւնեան Լիօ	»	5	չունի	—	—
38	Յարութիւնեան Կարապետ	Թուզա	6	չունի	—	—